

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:2 • 2014

Anders Winroth, *The Conversion of Scandinavia: Vikings, Merchants, and Missionaries in the Remaking of Northern Europe* (New Haven: Yale University Press 2012). 238 s.

När en ny kurs i nordisk medeltidshistoria för internationella studenter tas fram märks det fattiga utbudet av publikationer baserade på aktuell forskning skrivna på engelska. Detta inträffar särskilt då kursen handlar om den tidiga medeltiden eller vikingatiden, samt innefattar andra perspektiv än det politiska. Glädjande nog har det den senaste tiden utgivits ett par böcker som uppfyller detta önskemål, varav en är *The Conversion of Scandinavia: Vikings, Merchants, and Missionaries in the Remaking of Northern Europe*.

Syftet med begreppet "conversion" i bokens titel är tvåfaldigt. Dels refererar det till omvändelsen till en ny religion, dels omvandlingen till ett nytt samhälle som integreras i den större europeiska, eller snarare kristna, gemenskapen. Winroth beskriver denna omvändelse på båda dessa plan, bland annat genom att skildra den aktuella tolkning av kristnandet och hur handel påverkades av missionärer och nya politiska förbindelser till resten av Europa. Denna tolkning är inte ny. Forskning om handel som en del i informationsflödet har funnits sedan 1980-talet. Det som Winroth bidrar med är att sammanföra det arkeologiska och historiska i sin diskussion – en forskningssynes.

De tolv kapitlen täcker tidsperioden ca 700–1100 och är anslagna åt teman som handel, makt och kristnande. Genomgående introduceras ekonomiska och kulturella, såväl som politiska, aspekter av tidsperioden. Ytterligare ett genomgående drag är det uttryckliga försöket att måla en annan bild av vikingarna. Visserligen erkänner Winroth att de var krigare, men betonar även betydelsen av handel och vardagssysslor, till exempel konst och hantverk. Denna beskrivning kommer nog inte som en överraskning för de flesta,

utan är snarare avsedd för en oinvigd publik vars allmänna syn på vikingarna och deras tidsepok behöver uppdateras.

I kapitlen om handel och hantverk presenteras både historiska och arkeologiska bevis för att belysa kontakter över hela Europa, från Irland till centrala Asien redan under vikingatiden. Dessa kontakter tas sedan upp igen i de följande kapitlen om hur kristnandet gick till. Här beskrivs processer kring både kungamaktens och folkets omvändelse och aktuella forskningsresultat återges, till exempel från projektet "Sveriges kristnande". Trots utgångsdiskussionen om förkristna kontakterns möjliggörande av samhällets religionsbyte fokuseras det på missionärernas tyska influenser. Englands roll presenteras endast som en del av den norska omvändelsen, fram till de senare ärkestiftsetableringarna.

En av bokens viktigaste diskussioner återfinns i kapitlen om berättelserna om omvändelsen som skrevs några århundraden efter själva kristnandet. Här förklaras hur de narrativa källorna skildrar kristnandet som ett snabbt beslut, i motsats till den forskning som för några år sedan kom fram till att det var en långt utdragen process. Här kunde inkluderingen av nyare forskning ha bidragit till en mer nyanserad förklaring av till exempel hur biskopar tillsattes. Trots att behandlingssättet inte är helt unikt, berikas diskussionen här samt i flera av de andra kapitlen om makt, hantverk, handel och uppkomsten av kungamakt av att det arkeologiska materialet används tillsammans med det historiska.

I det sista kapitlet för Winroth en diskussion över hur sättet att behandla historiska källor om Skandinavien måste förändras och hur det historiska källkritiska perspektivet bör nyanseras genom att också inkorporera andra metoder och källor för att komma åt händelseförloppet kring kristnandet i Norden. Dock är det så att medeltidsforskningen har förändrats de senaste åren, med ett mera öppet förhållningssätt gentemot användandet av källmaterial från andra discipliner för att belysa det historiska förloppet. Problemet har emellertid varit att dessa verk i huvudsak finns skrivna på nordiska språk som inte alla studenter med intresse för nordisk vikinga- och medeltid behärskar.

Trots sina brister fungerar boken som en lärobok för en kurs på grundnivå, förutsatt att den läses tillsammans med kompletterande litteratur. Till bokens fördelar ur historieundervisningssynpunkt hör illustrationerna av det behandlade arkeologiska materialet. Till exempel finns run- och bildstenar (s. 39, 153), samt artefaktsbevis på utländska handelsnätverk (s. 64, 131) och på kristnandet (s. 109, 114). Fler illustrationer hade ytterligare klargjort hur mycket den historiska forskningen om vikinga- och medeltiden kan dra nytta av detta material. De kartor som finns i början av boken lämpar sig för att skapa en uppfattning av de flesta platser som nämns.

Slutligen genom att blanda forskningsresultat baserade på skriftliga och narrativa källor med arkeologiskt material ger Winroth en övergripande forskningssyntes över det vikingatida och medeltida Skandinavien. Resonemanget belyser kristnandets process i Norden och hur hantverkare, importerade varor, vikingatåg samt handelssystem hör samman. Sett ur ett nordiskt forskningssammanhang är innehållet varken nytt eller radikalt och det har, som sagts, ventilerats tidigare. Däremot fyller det ett behov på det internationella planet. Således tillhandahålles här en lätt tillgänglig, god introduktion till ämnet samt en översikt över senare forskning för dem som inte tidigare har läst ingående om denna tidsperiod.

Göteborgs universitet

SARA E. ELLIS NILSSON

Tomas Cramér & Lilian Ryd, *Tusen år i Lappmarken* (Skellefteå: Ord & visor förlag 2012). 234 s.

”I Finnmarken gick det inte ens för tusen år sedan att komma med en kanna mjöd och en hink krimskrams eller hota med vapenmakt för att få varor från vidderna. Då skulle infödingarna bara ha försvunnit åt något annat väderstreck och handlat med konkurrenter från något annat land.” (s. 92)

Citatet är taget från Tomas Cramér och Lilian Ryds bok *Tusen år i Lappmarken*. Som läsare skall man inte låta sig nedslås av det negativt laddade ordvalet ”infödingarna”. Tvärtom är boken snarast en strävan att ge bränsle åt samernas sak utifrån rätthistoriska dokument i stället för de naturromantiska ideal som emellanåt florerar som argument. Författarna pekar nämligen på de relativt omfattande rättigheter som samerna historiskt sett har haft i Sverige, rättigheter som dessutom finns väl dokumenterade. Rätts-historiskt kan därför hävdas att samernas ställning varit unik i jämförelse med många andra urbefolkningars. Av detta kan man som läsare här naturligtvis fråga sig varför det idag finns så pass infekterade konflikter mellan samernas intressen och statens diton, vilket nyligen synliggjorts i frågan om gruvbrytning i renbetesland. Det är häri författarna menar att deras bok skall sättas in, som en guide att förstå de historiska rötterna till dagens relationer mellan svenska staten och det samiska samhället. De önskar ge ”en sammanhängande beskrivning av utvecklingen i Lappmarken steg för steg” och ”en överblick över hela förloppet nationellt och internationellt”. Ambitiöst, minst sagt.

Vad innebär då detta? För att råda bot på föreställningen om samer som

förföljda och svenskar som privilegierade tar författarna med oss läsare tillbaka till 1200-talet då samers rättigheter började nedtecknas. I dessa dokument framgår att både samer och svenskar löd under samma förordningar och tvång som rikets övriga hushåll. I vissa avseenden var "lapparna" i en bättre skattemässig situation och undslapp extrabeskattningar som övriga riket pålades av konungen. Vidare omfattades de inte av krigstjänst eller hållskjutssystemets krav. Författarna skriver att samerna under 1300-talet hade det bättre än övrig allmoge i landet, "med lägre skatt och större rättigheter". Detta har dock inte varit ett statistiskt tillstånd – under den senare halvan av 1500-talet beskattades samerna av inte mindre än tre länder. Beskattning var statens sätt att visa äganderätt. Samer var också del i rätts-samhället genom sitt deltagande som nämndemän i domstolarna; emellanåt var samtliga nämndemän av samisk härkomst. Från och med mitten av 1700-talet tillkom särskilda lokala lapprätter. De hanterade framförallt samiska arvs- och markfrågor men även slagsmål och mindre skuldfordringar. I denna rätt satt enbart samer. Sammantaget benämns statens handhavande av samernas situation från 1300- till och med 1800-talet som "den svenska gedigna lappvänliga traditionen" då den präglades av respekt för samerna och deras näringar, en respekt som avtog då industrialiseringen av norra Sverige tog fart under det tidiga 1900-talet.

Cramér och Ryd har med sin text sökt visa på att samerna haft rättigheter sedan länge, men att dessa av statsmakten har omtolkats, förbisetts eller nonchalerats i olika tider och av olika skäl, oftast på grund av det vi idag kallar frågor av riksintresse. Vidare har författarna strävat efter att nyansera bilden av samernas utsatthet genom historien, dock utan att göra avkall på omnämmandet av de oförrätter den samiska befolkningen erfarit. Texten har visat på samernas betydelse och handlingskraft. Som det inledande citatet illustrerar var samerna inte något slags primitivt stenåldersfolk som lät sig luras av bedräglig ögonfägnad.

Bokens förtjänst ligger i att den ger läsaren en kort och lättillgänglig introduktion till hur samers rättigheter vuxit fram och därefter, framförallt under det senaste århundradet, successivt lakats ur. Texten utger sig för att vara en grundbok och där kommer den juridiska ordlistan, lästipsen samt snabbkursen i lappmarkens historia väl till pass. Måhända är dess akilleshäla att återgivningarna tenderar bli något generaliserade med ringa hänsyn tagen till andra processer av exempelvis social, lokal eller regional karaktär. En bidragande orsak skulle kunna vara det relativt ensidiga källmaterialet. Icke desto mindre är boken läsvärd utifrån sin uppgift som grundbok – en god introduktion för den nyfikne.

Sven Lilja (red.), *Fiske, jordbruk och klimat i Östersjöregionen under förmodern tid* (Huddinge: Södertörns högskola 2012). 243 s.

Vattenvägar och kustmiljöer har den senaste tiden blivit föremål för ett omfattande historiskt intresse som sträcker sig över flera forskningsfält: ekonomisk historia, global historia, maritim historia och miljöhistoria och säkert flera andra. Anledningen är naturligtvis att kust och vatten varit avgörande för mänskliga samhällen och haft en betydande inverkan på mänskliga aktiviteter. De inbjuder dessutom till tvärvetenskapliga projekt och samarbete över nationsgränserna. Denna antologi, redigerad av Sven Lilja, utgör slutrapporten i just ett sådant tvärvetenskapligt projekt som bedrevs mellan åren 2004 och 2007 under namnet "Förmoderna kustmiljöer. Naturresurser, klimat och samhälle i Östersjöområdet före 1800 – ett miljöhistoriskt projekt". Huvuddelen av antologin består av en sammanfattande diskussion kring projektet i sin helhet, men den innehåller också ett par separata bidrag. Själva projektet samlade tio forskare, sex projektmedlemmar och fem gästforskare från olika discipliner som tillsammans lämnat 37 projektbidrag, med syftet att studera lokal miljöförändring och lokala anpassningar i kustlokalteter runt omkring Östersjön. Tidsperspektivet har varit relativt långt, från yngre järnålder till tidigt 1800-tal. Uppgiften att sammanställa resultaten har säkert inte varit enkel. Projektmedlemmarna har själva kommit från flera olika discipliner: historia (Sven Lilja, Kenneth Awebro), arkeologi (Peter Norman, Johan Rönnyby), naturgeografi (Mona Petersson) och kulturgeografi (Bengt Windelhed). Projektet har vidare vilat med ett ben i en miljöhistorisk forskningstradition och ett ben i forskningen om kustmiljöer och de bidragande forskarna har alla på ett eller annat sätt förhållit sig kring tre lite större teman: 1) samspelet mellan människa och natur, 2) landskapsförändring och agrart resursutnyttjande samt 3) användningen av marina resurser, i synnerhet fiske.

Själva antologin bär spår både av det tvärvetenskapliga projektets fördelar och av dess nackdelar. Med tanke på att den är tänkt att vara en slutrapport av ett långt, tvärvetenskapligt projekt, hade de delar som beskriver och sammanfattar projektet gärna fått vara mer omfattande. Nu är det bara inledningen och en avslutande projektepilog, båda författade av Sven Lilja, som tar ett större grepp om projektet. De övriga bidragen i antologin utgörs av tre, tidigare opublicerade artiklar, som i sig är intressanta, men som inte rör projektet i sin helhet. I den första artikeln behandlar arkeologen Peter Norman utskärsfiskets betydelse för det vikingatida och medeltida kustsamhället. I den andra undersöker Norman tillsammans med kulturgeografen Bengt Windelhed bebyggelseutvecklingen på ön Rågön i den södermanländska skärgården från år 650 ända fram i modern tid. I det tredje bidraget be-

handlar Sven Lilja sambandet mellan klimat, skördar och samhällspåverkan 1530–1820 med utgångspunkt i den temperatursänkning under tidigmodern tid som ofta kallats "lilla istiden". De första två artiklarna anknyter väl till projektets större tema om samspelet mellan människa, resurser och miljö och behandlar bland annat vilka drivkrafter som legat bakom etablerandet av bebyggelse och fiskeplatser. Dels diskuteras vilken roll yttre påverkan spelat dels vilken roll den samhälleliga påverkan haft. Medan landhöjningen möjliggjorde nya sätt att utnyttja jord, kust och vatten förändrade sådant som nya marknader, en växande befolkning, en ökad stratifiering och en ökad konkurrens om resurser villkoren för nyttjandet. Även Sven Liljas artikel handlar om hur klimat och miljö påverkat mänskliga samhällen men denna gång genom skördeutfall. I synnerhet undersöker Lilja förekomsten av svaga skördar och missväxtår och hur dessa samspelar med eventuella klimatförändringar samt vilka konsekvenser de fick för det mänskliga samhället i form av överdödlighet. I artikeln tecknas en bild av ett agrarsamhälle som hela tiden lever på marginalen, men också av en förmåga till anpassning och att kompensera för skördebortfall genom till exempel import av spannmål. Lilja diskuterar dock inte kustmiljön explicit i sin artikel, till exempel om den påverkades på ett annat sätt av klimatkriser och skördekriser än de inre delarna av landet och i så fall varför. Därmed blir den i sammanhanget också en smula apart. I en vanlig antologi hade detta varit helt i sin ordning, men eftersom den utger sig för att vara en slutrapport hade jag hellre sett att artikelförfattarna tagit ett större grepp om sina resultat. Jag hade också önskat att Lilja i sin inledning varit tydligare med projektets avgränsningar. Nu framstår projektet som spretigare än vad det kanske faktiskt har varit.

I inledningen och epilogen så väl som i de enskilda artiklarna uttrycker författarna en önskan att knyta ihop klimat – och miljöpåverkan med vad man kallat "mentala föreställningsvärldar". Det är tydligt att dessa föreställningsvärldar i många fall varit svåråtkomliga. Detta har man löst genom att i huvudsak intressera sig för vad människor gjort men däremot inte för hur de faktiskt tänkt och begreppet "mentala föreställningsvärldar" förlorar därmed sin poäng och framför allt sin räckvidd. Ibland tas den "mentala föreställningsvärlden" mer för given än klimat och natur. Till exempel förutsätter Peter Norman att utskärsfisket alltid bedrevs av män. Det är förvisso troligt att det var så eftersom utskärsfisket krävde en längre tids frånvaro från gård och hem men eftersom en del sorts fiske på andra håll varit en kvinnlig aktivitet förtjänar antagandet åtminstone en preciserande kommentar.

Medan de tre artiklarna vittnar om svårigheten i att få ett tvärvetenskapligt projekt att bli ett tvärvetenskapligt samarbete och inte bara en samling enskilda studier under ett gemensamt namn, vittnar projektepilogen samti-

digt om samarbetets alla fördelar. Här blir det tydligt att en samling artiklar aldrig helt förmår spegla det tvärvetenskapliga projektets stora styrka: nämligen de samtal och nya frågor som uppstår av att olika deltagare kommer från olika discipliner. I epilogen ägnar Lilja stort utrymme åt det som syns vara projektets mest fruktbara del: en diskussion kring förändringsprocesser och vad som ytterst driver historien. Här tycks det tvärvetenskapliga samarbetet kommit helt till sin rätt och förmår generera en initierad och spännande diskussion kring samspelet mellan klimat, miljö, samhälle och mänskliga intentioner. De avgränsade lokaliteterna, där framför allt den södermanländska skärgården varit i centrum, medför en tämligen detaljerad kartläggning av hur olika faktorer påverkat en plats och de människor som bor där. I projektet har man använt sig av tre olika grader av förändringsprocesser. Den långsamma men kontinuerliga förändringen som drivs av klimat och miljö, de mer märkbara men fortfarande långsamma förändringscykler där det lokala samhället spelar en aktiv roll, samt de drastiska förändringar då ett samhälle helt övergår från en typ till en annan. Enligt Fernand Braudel skulle dessa tre betraktas som olika nivåer, men Lilja visar i stället hur de hakar i varandra, påverkar varandra och formar varandra ända ned på lokalsamhällets mikronivå. Här ligger enligt min mening projektets intressantaste bidrag, inte bara till klimat – och kustmiljöhistorien utan också till en vidare diskussion om människan och hennes livsmiljö. Det är därför min förhoppning att antologins projektepilog får fungera som ett avstamp för fortsatta studier om samspelet mellan människa, samhälle, olika slags resurser, miljö och klimat. Särskilt som sådana studier har direkt bäring på vår egen samtid. Att själva kustlokaliteteten är särskilt fruktbar för den typen av studier bevisas både av projektet *Förmoderna kustmiljöer* i allmänhet och av denna antologi i synnerhet.

Umeå universitet

ANNASARA HAMMAR

Natasha Korda, *Labors Lost: Women's Work and the Early Modern English Stage* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2011). 329 s.

I tider av stora samhällsförändringar skapar människor ofta nya sätt att försörja sig. Det är just därför som historiker och arkeologer brukar indela mänsklighetens historia med ledning av vad den huvudsakliga försörjningskällan var; så betecknar till exempel ”den neolitiska revolutionen” jordbruksarbetets genomslag på bred front.

Även den tidigmodern perioden (ca. 1500 till 1800) såg en rad nya försörj-

ningskällor födas. I Natasha Kordas bok *Labors Lost: Women's Work and the Early Modern English Stage* ges en fascinerande inblick i hur det manliga skådespelaryrket föddes och professionaliserades i England omkring år 1600. Samtidigt belyser Korda hur flera andra yrken också etablerades vid denna tid. Många av dem var kvinnoyrken. Men framför allt visar författaren hur motståndet mot skådespeleri, lyxvaror och annat som ansågs vara nytt färgade uppfattningarna om vad som var manligt respektive kvinnligt, och vilka konsekvenser detta har fått för vår bild av en person som befann sig mitt i denna omvälvande tid, nämligen Shakespeare. Dennes verk står i och för sig inte i centrum för analysen, men Korda, som är professor i engelska vid Wesleyan University, bidrar ändå till att ge Shakespeares texter en ny och djupare klangbotten.

1500- och 1600-talens England var fortfarande präglad av jordbruk, skråhantverk och reglerad handel. Men det var samtidigt den plats där nya konsumtionsvanor fick fäste och nya konsumtionsvaror började bjudas ut, den plats där det moderna samhället och den moderna människan uppstod. Många av dessa nyheter kan knytas just till teaterhusen i London. Det var här som de nyskrivna skådespelen uppfördes, det var för teatern som rekvisita och paljettbeprydda scenkläder skapades, det var på teatern man kunde se högreståndspersoner visa upp sina raffinerade spetskragar och spetsmanschetter, och det var här som högljutt ropande gatuförsäljerskor bjöd ut sina matvaror, drycker och godsaker. Människor kunde nu försörja sig på sätt som tidigare inte varit möjliga: genom att tvätta och stärka ömtåliga spetsar, genom att låna ut pengar mot ränta till teaterproducenterna, genom att sälja nya matvaror på gatorna, och genom att stå på scenen och apa sig. Det var en omvälvande tid, lika omvälvande som vår egen där vi också ser nya försörjningskällor och yrkestitlar födas. Vi behöver bara tänka på vad någon på 1950-talet skulle ha sagt om arbeten som webmaster eller dataspelskonstruktör!

1500-talets nya försörjningsmöjligheter omfattades inte av de traditionella skråna som fanns inte bara i England utan runtom i Europas städer. Ännu viktigare var att dessa nya yrken inte ansågs hedervärda utan snarare föraktliga. Rekvisita var, menade många, inget annat än förfälskade varor, och stärkta kragar uppfattades som främmande och onödiga – kanske därför att de tillverkades av invandrarkvinnor från Holland. Gatuförsäljerskornas tjut menades utgöra illegitima försäljningsmetoder som inkräktade på skrånas områden genom att utsätta deras varor för konkurrens. Följaktligen förtalades de nya försörjningskällorna på olika sätt, bland annat i ekivoka grafiska blad.

Många av de nya yrkena var dock förutsättningar för teaterlivets enastående blomstring under denna tid, och de innehades, väl att märka, nästan

uteslutande av kvinnor. Inte minst viktiga var de kvinnliga kreditgivarna, som investerade i teaterhus och pjäsförfattare. Korda lyfter här fram hur Shakespeare framställer Portia (i *Köpmannen i Venedig*) som en professionell penningutlånerska, som till skillnad mot Shylock är extremt noggrann med sina affärer. Portia får förkroppsliga den nya form av bokföring, som började användas vid denna tid, liksom protestantiska ideal som noggrannhet och exakthet. Men att dessa nya kvinnoarbeten var viktiga betyder inte att de erkändes som viktiga – tvärtom. Framför allt erkände skådespelarbranschen inte sin egen likhet med de kvinnliga yrkesutövarna, eftersom den var inblandad i en kamp om det egna yrkets heder.

Om skådespelare sades nämligen att de "lekte" snarare än arbetade, och att de var lata, eftersom de undvek hederligt arbete. En skådespelare menades sälja något som var fiktivt och därmed falskt. En skådespelare låtsades vara någon han inte var, och han var i så måtto lik den (kvinna) som tillverkade scenrekvisita. En skådespelare skrek och gjorde sig till, precis som en gatuförsäljerska. Just på grund av alla dessa besvärande likheter ansträngde sig skådespelare och pjäsförfattare för att på alla sätt distansera sig från de obehagliga men framgångsrika kvinnorna. En nutida sociolog skulle ha sagt att skådespelarna ägnade sig åt professionaliseringsstrategier, på ungefär samma sätt som 1700- och 1800-talets läkare försökte markera skillnaden mellan sig och kloka gummor och kvacksalvare.

Korda visar att skådespelarna, som alla var män, på olika sätt dolde likheten och markerade olikheten mellan sig själva och dessa kvinnor som myllrade kring teaterhusen. Detta markerande av olikhet kopplad till kön är just det man menar när man säger att genus skapas av människor i konkreta situationer. Att genus i så hög grad konstruerades på och runt den elisabetanska scenen är intressant av flera skäl. För det första har Shakespeares dramer ofta beskrivits som renodlat manliga produkter: författaren var man och skådespelarna var män – även de som gjorde kvinnorollerna. Korda visar häremot att arbetande kvinnor var intensivt närvarande i kulisserna, och att det i vissa fall var de som möjliggjorde teatern (genom sina lån). För det andra genomsyrades teaterlivet och dramerna av föreställningar om kvinnor och kvinnlighet, och de flätades samman med föreställningar om manlighet och vad ett hedervärt arbete bestod i. Om vi inte förmår uppfatta dessa nyanser, missar vi något viktigt. För det tredje visar Korda hur ett framgångsrikt professionaliseringsarbete från teatermännens sida bidragit till att sudda ut det kvinnliga arbetet ur historieskrivningen. Shakespeare och den elisabetanska teatern var beroende av kvinnors arbete, samtidigt som de framgångsrikt dolde betydelsen av detta arbete.

En utbredd tveksamhet inför det konstgjorda och påhittade gjorde att människor, som försörjde sig genom att utnyttja behovet av det konstgjorda

och påhittade, uppfattades som dubiösa i det dåtida samhället. Detta skapade en kulturell dynamik, genom vilken "det manliga" och "det kvinnliga" fick nya och delvis paradoxala innebörder. Det finns mycket som talar för att samma dynamik var verksam även i fråga om andra arbetsformer som uppstod under denna tid. Det faktum att vi idag tänker på fogdar, tulltjänstemän och räntmästare som manliga yrken beror inte bara på att de ofta innehades av män utan även på att de på ett tidigt stadium färgades som "manliga". Kordas insats består i att skickligt ha frilagt ett exempel på en sådan process.

Uppsala universitet

MARIA ÅGREN

Kristiina Savin, *Fortunas klädnader: Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (Lund: Sekel bokförlag 2011). 501 s.

I sin doktorsavhandling *Fortunas klädnader: Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* undersöker Kristiina Savin meningsskapanden kring livets osäkerhet. Ämnet äger en aktualitet. Inte minst som pendang till den ofta noterade tendensen i nutiden att medelst prognoser, riskbedömningar och sannolikhetskalkyler söka reducera verkligheten till beräkningsbara värden. Vi tycks idag frukta osäkerheten till den grad att mätbarhet eftersträvas i allt. Den tidigmoderna människan tänkte i andra banor.

Analysen består av tre delar. Den första behandlar föreställningar om lycka. Genom att studera exempelvis bilder av Gustav II Adolfs framgångar och osannolika livräddningar visar författaren hur lycka och framgång porträtterades som något ombytligt och oförutsägbart men likväl beroende av Guds nåd.

Den andra delen behandlar olyckorna, vilka kunde förstås antingen såsom Guds straff, varningar eller prövningar. I svåra tider sökte de tidigmoderna människorna tröst i en förlitan på att Guds goda avsikt på något sätt låg bakom det lidande man måste genomleva.

I avhandlingens sista analysdel tillämpas ett modernt riskbegrepp på handlingar av aktivt risktagande i tidigmodern tid. Bland exemplen återfinns farliga upptäcktsresor, hälsovådliga arbetsmiljöer i bergsbruket samt hanteringen av moraliska beslut.

Problemkomplexet kring *fortuna* och livets osäkerhet aktualiserar dessutom en mängd föreställningar om såväl människans som världens beskaffenhet. Framställningen är rik på kontextualiseringar och varje exempel redovisas utförligt. Detta skänker naturligtvis ett större djup åt analysen men

kostar något i effektivitet. Avhandlingen är en mastig kloss på hela 501 sidor.

Materialets omfång är även det påfallande stort. För att förteckna sina källor behöver författaren 16 hela sidor, vilka redovisar en ansevärd mängd av befintligt svenskt tryck från sent 1500-tal till tidigt 1700-tal. Savin har utgått från en urvalsprincip som ringar in det som rymdes inom ramarna för ett slags grundläggande bildningsnivå för tiden. Hon menar att de föreställningar hon undersöker hörde till det som ”var känt för varje skolpojke i högre tonåren” (s. 18).

Exempelvis är det på denna grund hon använder den nederländske filologen Gerhardus Johannes Vossius *Elementa rhetorica* från 1630 som vägledning för att analysera vilka känslor som olika texter sökte frammana hos mottagare. Att använda en retorikhandbok från 1600-talet som metodiskt analysverktyg är ett ovanligt grepp som medför uppenbara risker. Vossius emotionella logik kan ha övergeneraliserats genom att projiceras på de andra texter Savin studerar. Även Aristoteles *Retorik* används till att staga upp en del analyser kring detta.

På samma gång är greppet intressant då det skapar en närhet till tidens känslorokabulär. *Elementa rhetorica* var obligatorisk läsning i svenska skolor under 200 år, med början i mitten på 1600-talet. Det är därmed troligt att den var ett allmänt tankegodis bland bildade svenskar fram till mitten av 1800-talet. Att utgå från samtida verk på detta sätt påminner överlag om den metod för att identifiera känslor i historiska texter som Barbara Rosenwein föreslagit (Barbara H. Rosenwein, ”Problems and Methods in the History of Emotions”, *Passions in Context I* 2010).

Så analyserar Savin exempelvis, i det intressanta kapitlet 7 vilket behandlar synen på olyckor som Guds prövningar, hur betoningar av mänskligt lidande i själva verket var ett sätt att ingjuta en känsla av tröst. Savin identifierar en genre hon kallar tröstelitteratur bestående av texter menade att läsas i svåra tider och efter olyckor. Här liknades ofta människans tillvaro vid Jesus väg till Golgata, platsen dit han tvingades bära sitt eget kors. Liknelsen förlänade en rättfärdighet åt människans eget lidande vilket gjorde det lättare att hantera.

Nu är visserligen inte känslorna det centrala undersökningsobjektet i föreliggande avhandling. Temat används främst som ett verktyg för att karaktärisera olika genrer med syften att framkalla olika reaktioner. Icke desto mindre anser jag att det inte hade skadat om författaren då och då vänt och vridit lite på Vossius och Aristoteles definitioner.

Avhandlingens viktigaste övergripande slutsats är att idén om människans brist på kontroll över tillvaron inte var en fatalism. Individens ansvar för sina egna handlingar kvarstod. Människans dygder och kunskap var nödvändiga för att kunna förhålla sig till de utmaningar som Fortuna lade

i hennes väg. Vad som förespråkades var en medvetenhet om Guds nåd. Bakom denna insikt ligger studiet av texter ur flera olika genrer ämnade för olika situationer. Detta är en stor förtjänst som inte minst möjliggörs av materialets bredd och omfattning

Fortunas klädnader är en gedigen bok. Den behandlar flera olika aspekter på problemkomplexet kring livets osäkerhet. Exempelen är många och analyserna välgrundade. Känsloperspektivet är emellertid något bräckligt. Vossius tillsammans med Aristoteles tillerkänns måhända lite väl stor auktoritet över de tidigmoderna känslornas beskaffenhet. Icke desto mindre inspirerar det författaren att göra intressanta tolkningar som har ett värde i sig. Bruket av ett iögonfallande stort material möjliggör särskilt intressanta slutsatser om hur olika genrer kan ge ledtrådar om hur lycka och olycka skulle förstås. Savin har gjort en enorm arbetsinsats som förtjänar att uppmärksammas. Det är bara att konstatera att avhandlingen var väl värd det Cliopris den tilldelades år 2012.

Lunds universitet

HUGO NORDLAND

David Dunér, *Tankemaskinen: Polhems huvudvärk och andra studier i tänkandets historia* (Nora: Nya Doxa 2012). 523 s.

I denna intressanta bok redogör idéhistorikern David Dunér i elva separata och delvis fristående kapitel för hur ett nytt vetenskapligt tänkande växte fram på 1600- och 1700-talen. I särskilt fokus står en av Sveriges mest framstående vetenskapsmän, Christopher Polhem, även om det större svenska och europeiska sammanhanget dominerar i flera kapitel. I stora delar har Sveriges vetenskapliga revolution redan väl beskrivits i den tidigare litteraturen, men Dunérs angreppsätt är originellt. Ett antal för recensenten tidigare otydliga aspekter av tidsperioden har genom hans framställning klarnat betydligt.

Det uttalade syftet i *Tankemaskinen* är att visa hur "olika kognitiva redskap har använts inom det vetenskapliga tänkandet". Dessa "redskap" är inte unika för vetenskapen, utan finns också "i andra mänskliga och vardagliga tankeverksamheter". I denna distinktion kan vi skönja en ansats till att vilja avdramatisera vetenskapen. Det som särskiljer vetenskap från andra kognitiva verksamheter, argumenterar Dunér, är inte så mycket processen i sig – att tolka och kategorisera världsiga fenomen – som själva målet med verksamheten. Vetenskapen utmärker sig som verksamhet i sitt mål att öka vår kunskap om omvärlden och oss själva. Men de arbetsätt som vetenska-

pen tillämpar för att nå ny kunskap är tillgängliga även för andra aktörer i samhället. Vilka är dessa "kognitiva redskap" enligt Dunér, och varför kulminerade ett vetenskapligt tänkande någon gång under den tidigmoderna tiden?

Argumentet i boken är att nya ekonomiska, politiska och tekniska landvinningar kumulativt gav upphov till en ökad vetenskaplig aktivitet. Förändringarna inom vetenskapen innebar att människors kognitiva förmågor och redskap kunde användas mer extensivt. För det första möjliggjorde tryckkonsten och den nya matematiken spridandet av ett modernt vetenskapligt tänkande – vad Dunér benämner "distribuerad kognition". Geometri och mekanik möjliggjorde nya förbättringar i människans vardag, och gav upphov till nyttiga innovationer inom arkitektur och olika näringar. För det andra upptäcktes med tekniken nya världar, såväl under jorden (i gruvor och tidigare utforskade miljöer) som på tidigare okända platser på jorden – vad som benämns "situerad kognition". Dunér går vidare och identifierar ett antal andra redskap som också var viktiga, som perception, kausalitet, metaforer, kategorisering och intersubjektivitet, redskap som på olika vis går att spåra i den vetenskapliga diskursen, och som i sin tur bidrog till att utveckla denna.

Dessa förhållandevis abstrakta och generella begrepp kontextualiseras i de olika kapitlen. I kapitlet "Den geometriska andan" visas hur nya matematiska ideal – deduktiv härledning och logik – kom att omforma vetenskapen vid slutet av 1600-talet. Inte enbart naturvetenskaperna, utan samtliga akademiska discipliner, ansågs möjliga att förbättra genom matematiken. Matematiken kunde disciplinera, civilisera och göra människorna till uppbyggliga kulturvarer, samt användas för nyttiga projekt som byggande av broar, hus och gruvor. Men även samhällets institutioner kunde förbättras – rättsfilosofen Samuel Pufendorf ville med Euklides geometri förvandla juridiken till en exakt vetenskap. Dunérs huvudsakliga poäng är givetvis inte att matematiken varit oanvändbar, utan att den likt allt mänskligt tänkande däremot förblir skapad av människan. Rationellt tänkande, påpekar han, kan enbart ske i samspelet mellan människan och hennes omvärld. Nya problem och upptäckter har historiskt sett förändrat också vår syn på matematiska sanningar. Matematikens historia måste likt idéhistoria i övrigt placeras i sitt samhälleliga sammanhang.

Ett par kapitel diskuterar hur upptäckter inom mekaniken och fysiken gav upphov till nya metaforer och modeller för att tolka och förstå allt från världsliga fenomen till människokroppen. Dunér ger en blandad bild av dåtiden, som å ena sidan förefaller ha varit oförmögen att avslöja förment gudomliga svältkonstnärinnor, men som å andra sidan gav oss viktiga insikter om exempelvis blodets kretslopp och metabolismen. Den så kallade

iatromekanismen, det övergripande paradig som sökte förklara människans anatomi i mekaniska och matematiska termer, bör därför omvärderas. Inte bara innebar iatromekanismen ett viktigt steg bort från mer teleologiska förklaringar; en del av epokens upptäckter – om än långt ifrån alla – har haft bestående betydelse för medicinvetenskapen. Men Dunérs huvudsakliga syfte är inte heller att värdera olika teorier och hypoteser, utan att visa hur människor använt sig av olika kognitiva redskap för att förstå komplexa problem i sin egen samtid.

Boken väcker ett par olika frågor hos läsaren. För det första är det intressant att fråga sig i vilken utsträckning Dunérs ”kognitiva redskap” är generaliserbara utanför hans valda tidsperiod. De förefaller verkligen användbara som analytiska kategorier endast om de kan appliceras även på andra platser och tidsepoker, men författaren ger inget svar på denna fråga. För det andra utreds inte fullt ut betydelsen av ekonomi. Polhem gjorde viktiga observationer från gruvnäringen, men vad hade näringarna att lära sig av Polhem? Forskning och utveckling är kostsamma aktiviteter, men vilka incitament fanns där att finansiera dessa? Slutligen en mindre *petitess*. Termer som ”metonymoi” och ”synekdoke” återkommer tätt i boken men lämnas utan förklaring. För den icke insatte hade en ordlista eller förklarande fotnot varit välkommen.

Sammanfattningsvis är *Tankemaskinen* ett imponerande verk i lärdoms-historia. Dunér uppvisar en fantastisk beläsenhet och förtrogenhet med sitt material, som han dessutom presenterar på ett livaktigt och inspirerande sätt. Boken torde ha alla förutsättningar att bli ett standardverk i sin genre.

Uppsala universitet &
Handelshögskolan i Stockholm

MARTIN KRAGH

Lars Ericson Wolke, *Sjöslag och rysshärjningar: Kampen om Östersjön under stora nordiska kriget 1700–1721* (Stockholm: Norstedts 2012). 351 s.

Den flotta som löpte ut från Karlskrona sommaren år 1700 bestod av 38 linjeskepp och åtta fregatter. Ombord fanns 15 000 man och inte mindre än 2 700 kanoner. Huvudfienden i Östersjön under det stora nordiska krigets första sommar var den danska flottan. Under de dryga 20 år som kriget pågick utkämpades endast några få stora sjöslag, vid Köge bukt 1710 och vid den pommerska kusten 1715–1716. Kanske är detta en förklaring till att kriget till lands och de stora fältslagen är välkända medan sjökriget inte ägnats någon större uppmärksamhet i forskningen. Detta förhållande råder Lars Ericson

Wolke bot på i sin intressanta och välskrivna bok *Sjöslag och rysshärjningar: Kampen om Östersjön under stora nordiska kriget 1700–1721*.

Författarens utgångspunkt är att det är omöjligt att förstå det stora nordiska kriget som helhet om man bortser från den roll de sjömilitära operationerna spelade. Den svenska stormakten var ett sjöimperium där de olika delarna hölls samman av vatten. Det var därför av största vikt att flottan hade kontroll över Östersjön för att kommunikationer och transporter skulle kunna äga rum ostört. Genom egna forskningsinsatser i svenska och utländska arkiv samt genom att dra nytta av andra forskares arbeten försöker Ericson Wolke öka förståelsen för sjökrigets betydelse under stora nordiska kriget. Hur utvecklades det? Vilka former tog det sig? På vilka sätt hörde sjökriget och kriget till lands samman?

En av författarens huvudpoänger är den tidigare forskningen förbisett den roll flottan spelade under kriget och att operationerna till sjöss hängde nära samman med striderna till lands. Den svenska landstigningen vid Humlebaek utanför Helsingör i juli år 1700 är ett exempel på detta. Under hösten samma år var den svenska flottan en förutsättning för att armén snabbt skulle kunna föras över Östersjön och sättas in mot ryssarna vid Narva. Drabbningen mellan svenskar och sachsare vid Düna sommaren 1701 betraktas ofta som ett fältslag, vilket den också var i sitt slutskede, men den inleddes som en omfattande amfibieoperation där 7 000 soldater och artilleri transporterades över floden.

Efter en inledande genomgång av de marina aktörerna i Östersjöområdet och sjökrigets förutsättningar får läsaren stifta bekantskap med den svenska flottans fartyg och villkoren för de människor som bemannade dem. Inte minst genomgången av principerna för namngivning av fartygen är mycket intressant. Under stormaktstiden uppkallades skeppen efter riksregalierna, kungafamiljens namn, landskap, städer eller provinser. Fartygen rangordnades efter storlek och ju större skeppet var, desto finare namn försågs det med. Fartygen med högst rang hade kungliga namn. Oavsett namn var livet ombord hårt och farligt. Drygt 11 000 båtsmän och ett hundratal skeppspojkar tjänstgjorde på kronans fartyg under kriget.

Huvuddelen av boken är kronologiskt disponerad och här visar författaren vilka uppgifter flottan hade att lösa under krigsåren. Det handlade om strid, bevakning och inte minst transporter av olika slag. Vid krigsutbrottet var flottan nybyggd och välutrustad. Under 1500- och 1600-talen hade Sverige haft tillgång till mindre fartyg och roddargalärer som lämpade sig för strid i skärgårdsmiljö och samverkan mellan sjö- och markstridskrafter hade då varit en självklarhet. Detta var en förmåga som svenskarna tappat vid slutet av 1600-talet då landet i stället satsat på en seglande örlogsflotta bestående av stora och tungt bestyckade fartyg. Detta skulle visa sig vara

förödande under 1710-talet då den ryska flottan etablerat sig i Östersjön. Ryssarna praktiserade en kustnära sjökrigföring i bland annat östra Finland, Ingermanland och Karelen där de inte kunde nås av de stora svenska linjeskeppen och fregatterna. Det dröjde ända till 1715–1716 innan svenskarna bestämde sig för att utveckla en skärgårdsflotta men då var det redan för sent.

Under 1710-talet tvingades den svenska flottan att utkämpa ett tvåfronts-krig med ryssar och danskar på Östersjön. Steg för steg förlorade svenskarna herraväldet till sjöss och därmed det blev allt svårare att flytta trupper mellan olika krigsskådeplatser. Styrkorna splittrades och försvagades och alla hotade områden kunde inte försvaras. Försvaret av Stockholm prioriterades, vilket gjorde att ryssarna kunde härja fritt i skärgården, på ostkusten och längs Norrlandskusten under de sista krigsåren.

Ericson Wolke visar på ett övertygande sätt hur det stora nordiska krigets utgång i högsta grad påverkades av Sveriges militära agerande till sjöss. Karl XII var mer intresserad av kriget till lands, vilket bidrog till att byggandet av en svensk skärgårdsflotta kom igång för sent. Kanske kunde kriget ha slutat annorlunda om Baltikum inte lämnats åt sitt öde under krigets inledande år. Om Ryssland inte lyckats etablera sig som marin stormakt i Östersjön hade svenskarna kunnat behålla sjöherraväldet i Finska viken. Sverige hade inte resurser att lösa de problem som uppstod i samband med att sjökriget utvecklades till ett krig på flera fronter. Författaren menar att den kamp till sjöss som ägde rum mellan Sverige och Ryssland under åren 1701–1714 var lika avgörande för krigets utgång som den svenska fältarméns undergång vid Poltava sommaren 1709. Efter att ha läst boken är man benägen att hålla med författaren. Lars Ericson Wolke har lämnat ett viktigt bidrag till vår förståelse av det stora nordiska kriget och den utveckling som ledde fram till den svenska stormaktens fall.

Katedralskolan Växjö

OLLE LARSSON

Göran Nilzén, *Carl Gustaf Tessin: Uppgång och fall* (Stockholm: Carlssons 2012), 282 s.

Carl Gustaf Tessin (1695–1770) var en ledande personlighet i Sverige flera decennier. Som politiker nådde han toppen under sin tid som kanslipresident för hattarna; som kulturmecenat introducerade han fransk konst och kultur, och som diplomat var han placerad i Europas absoluta centrum, Paris. Kungahuset uppskattade också hans förtjänster, och särskilt förtrolig blev

han med drottning Lovisa Ulrika. Tessin fick till och med det ansvarsfulla uppdraget att uppfostra hennes äldste son, prins Gustav (III).

Om denne mäktige och märklige man har docent Göran Nilzén skrivit en av de, märkligt nog bör det påpekas, första fullständiga biografierna. Tidigare författare som uppmärksammat Tessin har valt att fokusera enbart på någon eller några av dennes verksamheter. Nilzén har däremot valt att studera Tessin i en klassisk biografisk tappning, där vi får följa föremålet för undersökningen från vaggan till graven i en rak kronologi.

Nilzén inleder sin biografi över Tessin med två mer allmänt hållna kapitel. Det första handlar om biografigenren som sådan i Sverige, och hur den sedan 1980-talet har vunnit mer anseende bland historiker igen. Här framhåller Nilzén att den enda fullständiga biografien över Tessin hittills är Walfrid Holsts från 1930-talet och han påpekar att det har skett en hel del forskning om Tessin sedan dess. Men när Nilzén sedan tar läsaren med till det han kallar "En skissartad rundmålning av en epok" i följande kapitel blir jag tveksam till om Nilzén själv har använt sig av de senaste decenniernas 1700-talsforskning. Visserligen nämns Elisabeth Manséns utmärkta bok om 1700-talet i serien *Sveriges historia* (2011) två gånger i listan över allmänna referensverk för att vara på den säkra sidan, men hennes och andra forskares resultat och tankar om epoken lyser ändå med sin frånvaro och bilden som Nilzén målar upp av frihetstiden känns bitvis föråldrad. För den politiskt inriktade historikern verkar det också märkligt att hoppa över Karin Sennefelts bok *Politikens hjärta* (2011) om Stockholms roll som politisk arena och vad huvudstadens olika platser hade för politisk betydelse och laddning. Övriga publikationer som Nilzén refererar till för sin rundmålning publicerades för minst 25 år sedan.

Den nya forskning, som Nilzén nämner har tillkommit sedan Walfrid Holsts Tessinbiografi från 1930-talet, lyser alltså med sin frånvaro och läsaren serveras därmed ett forskningsläge som är långtifrån aktuellt. Om det bara varit fallet för kontexten hade det varit enklare att overse med, men även analysen av föremålet för biografien är osjälvständig i förhållande till de resultat som Walfrid Holst, men också till vad Sigrid Leijonhufvud och Carl Gustaf Malmström, kommit fram till. Nilzén väljer också att citera dessa forskare rikligt, vilket är ett märkligt och tröttande framställningssätt.

Trots det spännande och innehållsrika liv Tessin levde, lyckas Nilzén göra berättelsen om honom oskarp och knastrande torr. Tessin hade alltså fötts 1695 just som Sveriges stormaktsprojekt började haverera. Fadern, den berömda arkitekten Nicodemus Tessin den yngre, hade bestämt sonen för en konstnärlig bana. Men under en längre vistelse i Paris blev det alltmer uppenbart att sonen inte ville följa den av fadern utstakade vägen. I stället engagerade han sig i politiken, närmare bestämt på den franskvänliga hatt-

sidan i den frihetstida partibildningen, i opposition mot den gamle kanslipresidenten Arvid Horn och den sida som kallades mössorna. Läsaren får i korta kapitel följa Tessin genom denna politiskt turbulenta tid fram till att han själv nådde toppen som kanslipresident 1747. Under några turbulenta år fick Tessin därefter också uppdraget att uppfostra den unge prinsen Gustav. Det visade sig dock snart att drottning Lovisa Ulrika hade andra åsikter än Tessin och det kom till en brytning med kungafamiljen strax innan hon och några adelsmän gjorde ett kupp försök 1756. Tessin drog sig besviket tillbaka från rikspolitiken till sitt kära gods Åkerö i Södermanland, där han ägnade tiden åt att skriva en omfattande och märklig dagbok.

Nilzén har valt ett intressant subjekt för sin biografi. Att skildra Tessin blir att skildra politiken och kulturen under en stor del av svenskt 1700-tal, men genomförandet i den här boken lämnar en hel del i övrigt att önska. För att förklara utvecklingen och Tessins egna ställningstaganden i en rad olika frågor borde framför allt kontexten fått mer utrymme. En del intressanta passager hade Nilzén gärna fått analysera närmare – framför allt gäller det brytningen med kungaparet och statskupp försöket 1756. Här hade Nilzén med fördel kunnat försöka reda ut Tessins agerande i förhållande till kungaparet och ställt det i relation till vad andra forskare har sagt om honom. Det hade dessutom gett möjlighet att förstå Tessin som person utifrån hans handlingar. Jag hoppas att Nilzéns sammanfattning av Tessins liv trots allt ändå kan inspirera någon forskare att ta sig an uppgiften att på djupet skildra denna märkliga man som levde i en mycket omväxlande tid.

Linköpings universitet

ERIK PETERSSON

Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv: Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet* (Helsingfors: SLS & Stockholm: Atlantis 2012). 524 s.

Johanna Ilmakunnas omfattande bok *Ett ståndsmässigt liv: Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet* är en bearbetning av hennes avhandling vid Helsingfors universitet, *Kuluttaminen ja ylhäisäatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*, från 2009. Genom att följa medlemmar ur familjen von Fersen vill Ilmakunnas kartlägga det högadliga hushållet och deras konsumtionsbeteende i 1700-talets Sverige. Bröderna Carl (1716–1786) och Axel (1719–1794) von Fersen d.ä. utgör något av bokens huvudpersoner. Det är den högadliga livsföringen som Ilmakunnas vill fokusera på, och med det menar hon framför allt deras materiella standard, men Ilmakunnas har även ambitionen att studera vad som möjliggjorde livsföringen, alltså vilka inkomster som låg till

grund för konsumtionen. Det här är ett spännande grepp som syftar till att ge en helhetsbild av det högadliga hushållet och de motiv som låg till grund för beslut om allt från införskaffande av nya klädesplagg till upprustning av stadspalats.

Det är ett rikt, både till omfång och till innehåll, material som Ilmakunnas har arbetat med. Bouppteckningar, inventarieförteckningar, räkenskapsböcker, brev (vanligen på franska), dagböcker och memoarer har tillsammans använts för att måla upp den von Fersenska släktens livsstil och hur de använde sina ekonomiska resurser. För en sak är saker, allt kostade pengar. Här har Ilmakunnas försökt urskilja vad som egentligen var individuella preferenser och skillnader, en livsstil som krävdes från familjen och släkten och vad som grundade sig på plikten som högadlig i 1700-talets Sverige. Ett mycket talande exempel på detta utgör de två bröderna Carl och Axel von Fersen. Carl hade inget sinne för ekonomi och hans syn på vad hans inkomster skulle räcka till motsvarade inte riktigt den faktiska summa han hade att röra sig med. Detta, i kombination med en slösaktig hustru och fem ogifta döttrar, medförde en tillvaro som baserade sig på lånade medel. Carl och hans familj var vanligen djupt skuldsatta och fick ta hjälp av släkt och vänner för att klara sig. Med tiden började brodern Axel sköta både sina egna, sin brors och sin mors ekonomiska affärer. Även om Carl och Axel var skilda individer så fanns det en gemensam förståelse för den konsumtion som krävdes för att upprätthålla den högadliga livsstilen. Pengarna var minst lika viktiga som anorna, och idealet var trots allt skolad smak, stilfulhet och återhållsamhet. Männerna skulle eftersträva ryktbarhet, mod, tapperhet och ära – och förstås trohet mot kung och fosterland. Kvinnorna å sin sida skulle vara dugliga i arbete, sparsamma i hushållning och blygsamma, men även vårda sitt yttre och veta att konsumera rätt sorts föremål.

Det ståndsmässiga levernet krävde förstås en alldeles särskild typ av bostäder som skulle spegla familjens status. 1600-talet var slottsbyggandets era framför andra, men kostnaderna för renovering och underhåll av de stora godsens var betungande. Som ett exempel på hur detta kunde se ut beskriver Ilmakunnas renoveringen av det Fersenska stadspalatsset på Blasieholmen. Under ledning av Carl Hårleman och Jean Eric Rehn skulle det få en moderiktig inredning och de skador som uppstått under den tid huset stått uthyrt skulle repareras med hjälp av de bästa hantverkarna och målarna. Totalt pågick arbetet i över ett decennium, både inomhus och utomhus. De stora utgifter som krävdes för att upprusta bostäderna var vanligen ingenting som adelns inkomster tillät utan den adliga livsstilen vilade framför allt på krediter och banklån, men även på lån från släkt och vänner. Fastigheterna belånades, men även föremål som silverserviser, smycken och konstföremål. Ilmakunnas går mycket noga igenom alla de byggnader som familjen von

Fersen ägde och inventerar dem grundligt. Bitvis blir denna inventering väl detaljerad och en aning enahanda. Dock gör detaljrikedomen det möjligt att till exempel se vilka hantverkare som anställdes för att utföra arbeten i de olika rummen i det Fersenska palatset.

Även om det är en stor mängd rent kamerala handlingar som ligger till grund för uppgifterna i boken, löper breven mellan familjemedlemmarna som en röd tråd genom analysen och ger den stadga och ett djupare innehåll. Genom tabeller och diagram är det möjligt att följa relationen mellan familjens inkomster och utgifter. Det invecklade systemet med krediter tvingade fram detaljerade räkenskaper som författaren skickligt ger liv åt. Här ligger Ilmakunnas arbetssätt nära den mikrohistoriska. Hon gör en närläsning av det tillgängliga materialet och vill förstå de olika individernas tillvaro men också de samhälleliga rammar som satte upp både gränser och möjligheter för människor under den här perioden. På det sättet är Ilmakunnas studie klassisk i sin genre, genom det enskilda kan hon också säga något om det allmänna. Förhållandet mellan föräldrar och barn, om synen på utbildning och relationerna inom äktenskapet så väl som sociala hierarkier och lojalitet mot familjen och släkten. Frågan är dock hur representativ släkten von Fersen är? Ilmakunnas gör få jämförelser med annan svensk högadel, även om många referenser till brittiska och franska förhållanden finns. Framför allt Axel von Fersen d.ä. och hans utpräglade intressen för bruksnäring och handel får mig att fundera över hur pass vanlig den inställningen var.

Ilmakunnas beskriver målade jakten på den ståndsmässiga framtoningen hos medlemmarna av släkten von Fersen. Boken är ett imponerande arbete och belyser inte bara adelns ekonomiska situation, utan även det svenska 1700-talet i stort. Bokens detaljrikedom ger en bred och omfattande bild av hur livet kunde te sig inom de högadliga kretsarna och just relationerna mellan det individuella och det allmänna ger boken ett mervärde. Språket är lättillgängligt och boken är vackert illustrerad. Ibland kan dock framställningen bli något omständlig och vissa saker återkommer och upprepas väl ofta. Sammantaget är *Ett ståndsmässigt liv* en läsvärd bok om högadligt vardagsliv i en mycket intressant period i svensk historia.

Stockholms universitet

MARIE STEINRUD

Fredric Bedoire, *När guldet blev till järn: Brukspatronen Jean Bedoire* (Stockholm: Atlantis 2012). 200 s.

Fredric Bedoire skriver om sin farfars farfars farfar; brukspatronen Jean Bedoire. Han vill skildra en företagare som gick sin egen väg och som "lämnat bestående spår efter sig som en av det sena 1700-talets mer framstående bruksägare, trots att en av landets större förmögenheter gick honom ur händerna" (s. 6). Författaren vill särskilt lyfta fram sin anfaders insatser vid byggandet av Strömsholms kanal och på de lappländska malmfälten.

Framställningen har en utgångspunkt i det Bedoireska släktarkivet som befinner sig i författarens ägo.

Jean Bedoires farfar, som hade franskt påbrå, grundade "sin oerhörda förmögenhet" (s. 18) som bankir och grosshandlare. Hans son Fredric gifte sig med sin kusin Charlotte. Hennes far, Frans Bedoire, var en av det svenska ostindiekompagniets tre grundare. Kusinerna fick sonen Jean Bedoire som nu blivit biograferad av sin sentida släkting.

Jean Bedoire föddes 30 oktober 1747. Som dopvittnen fick han landets störste järnexportör Frans Jennings (ingift farbror) och sin 19 årige morbror Jean Bedoire. Redan när vår Jean var tre månader omkom hans pappa som hade kappkört med släde på Mälarens is. Till förmyndare fick Jean Stockholms näst störste järnexportör Jean Henry Lefebure (ingift farbror), tillika föräldrarnas kusin. Jean Bedoires dop bekräftade familjens affärsförbindelser inom Skeppsbroadeln.

När båda farföräldrarna gått bort blev Jean Bedoire 1754 en av landets störste arvtagare. De belopp som anges för arvets storlek är alternativa (jfr s. 10 och 25) och deras innebörd är svår att förstå; inte minst när beloppet anges i "tunnor guld". Under alla omständigheter är det en betydande förmögenhet.

Samma år som svärfadern dog, år 1753, hade modern gift om sig med makens kompanjon, sin systems änkling, Herman Petersen. Lille Jean fick en styvfar, och hans kusiner blev hans halvbröder. Vid 14 års ålder lämnade Jean Bedoire hemmet för studier vid Uppsala universitet. Han befann sig som student i Uppsala 1762–1768, dock utan att avlägga någon examen. När Jean lämnat Uppsala bosatte han sig på Västanfors bruk, som han köpt av sin förmyndares dödsbo. Han lämnade familjens nätverk inom Skeppsbroadeln.

Jean Bedoires arv hade varit inestående hos hans förmyndare, Jean Henry Lefebure, vid dennes död på hösten 1767. Förmyndaren hade ådömts stora böter i den så kallade Växelkontorsskandalen 1765. Frågan om hans tillgångar var vid hans dödsfall synnerligen osäker. Hans son Jean Lefebure d. y. lyckades dock säkra arvet för sin kusin Jean Bedoire redan i juni 1768. För arvet fick Bedoire förutom Västanfors bruk, andelar i ett sockerbruk och

i en segelduksfabrik samt kontanter som han lät stå kvar i släktfirman Petersen & Bedoire. Del av dessa kontanter förlorade han, när firman på 1770-talet räddades från konkurs. En större förlust uppdagades ett decennium senare, när Jeans kommissionär Nils Forsström gick i konkurs. Han hade pantsatt och lånat i Bedoires namn, stämde av honom och togs i fängsligt förvar.

På våren 1776 gifte sig Jean Bedoire med Henrica Maria Brandt, dotter till löjtnant Daniel Brandt på Limsta säteri. Följande vår gav hon honom en dotter men avled själv i barnsäng. Till amma fick dottern Anna Hansdotter Lärka, en ogift mor från Hedemora. På hösten 1780, när Anna Hansdotter Lärka väntade Bedoires barn, blev hon hans andra hustru. Denna mesallians förstärker brottet med Bedoires familjebakgrund.

Jean Bedoire hade snabbt utökat sina ägor. Han köpte Bockhammars och Killinghammars bruk, halva Semla bruk och stora delar av Björnhyttans bruk i Dalarna, Segelfors hytta och silververk, samt flera lantegendomar. Samtidigt drev han in betydande skulder från sina bergsmän och bönder. Ett förslag till kanal mellan Bergslagen och Mälaren, Strömsholms kanal – som initierats av Bergskollegium – presenterades i januari 1776. För att projektet skulle kunna genomföras flyttade Bedoire på egen bekostnad de flesta bruksbyggnaderna vid Västanfors och bidrog till förändringar vid Semla. För finansieringen bildades ett kanalbolag som redan på sommaren 1776 befästes av Gustav III. Fredrik Bedoire var en av kanalbolagets allra största delägare.

En fordran som på 1780-talet förvandlades till en tillgång avsåg Meldersteins bruk i Norrbotten. År 1785 avled brukets ägare professor Jonas Meldercreutz. Jean hade övertagit Petersen & Bedoires roll som Meldercreutz förläggare. När Meldercreutz inte levererade hade Bedoire i rättsliga processer förgäves försökt driva in sina förskott. Nu kunde han köpa bruket på bankoauktion. Jean behöll bruket till 1799. Att Lapplandsmalmen kunde bli konkurrenskraftig först mot slutet av 1800-talet, när man genom Thomasprocessen kunde rena den från fosfor var fortfarande höljt i dunkel. Samma år som Bedoire sålde Meldersteins bruk köpte han på konkursauktion Gysinge bruk i Uppland.

Under tidigt 1800-tal hade Skeppsbroadeln sin glanstid bakom sig, exporten försvårades av Napoleonkrigen och svenskt järn mötte en ny konkurrens från engelskt kokstackjärn. I december 1813 skiftade Fredrik Bedoire "sin egendom och sina tillhörigheter" (s. 154) mellan sina sju barn mot att de gemensamt betalade hans pension. Arvet innefattade Gysinge bruk, Västanfors bruk och Kornettgården i Norberg med tillhörande egendomar, hemman och gruvor samt andelar i hyttor och silververk söder om Skinnskatteberg.

Vi får inte veta hur avkastningen vid Jean Bedoires bruk såg ut. Angivna belopp för arv, köp och förluster är inte inbördes jämförbara. Vi vet inte

hur värdet av Jeans godscomplex och övriga tillgångar vid olika tidpunkter förhöll sig till hans arv. Dock, om jag betänker vad Bedoire skiftade till sina arvingar, kan jag inte dela författarens slutsats att hans förmögenhet "gick honom ur händerna" (s. 6).

Boken om Jean Bedoire ger snarare bilden av en epok än bilden av en man. Kronologin är bitvis svår att följa. Bokens många illustrationer med sina fylliga bildtexter höjer läsvärdet.

Uppsala universitet

KERSTI ULLENHAG

Gunnel Bishop, *Dansen för åskådare: intresset för folkdansen som estradprodukt och insamlingsobjekt hos den svenskspråkiga befolkningen i Finland under senare delen av 1800-talet* (Åbo: Åbo Akademis Förlag – Åbo Akademi University Press 2012). 368 s.

Etnologen Gunnel Bishop har med *Dansen för åskådare* skrivit en avhandling som handlar om hur det gick till när den folkliga dansen i slutet av 1800-talet visades på scenen i Finland. Den första folkdansuppvisningen i Finland ägde rum 1866 på Konstnärsgilletts årsfest, då medlemmar ur samhällets övre skikt dansade menuett, polska och vals. I de kretsarna hade ett intresse för den folkliga kulturen väckts, och uppvisningen gick av stapeln med målsättningen att stärka den finska identiteten. Vid sekelskiftet 1900 kom dansuppvisningar att bli vanliga i olika sammanhang.

Gunnel Bishop fokuserar på varför danser började inövas i grupp och visas för allmänheten, vilka drivkrafter som låg bakom, vilka danser som framfördes samt om de upptecknades som övrig folklore. Källmaterialet utgörs av annonser och tidningsartiklar. Teoretisk inspiration hämtas från Robert Redfields begrepp den lilla och stora traditionen, vidareutvecklade av Peter Burke. *Dansen för åskådare* är en utförlig studie av folkdansrörelsens uppkomst i Finland, och av framväxten av grupper som visade upp danser från det svenskspråkiga området. Uppvisningen vid Konstnärsgilletts fest var den första där högreståndspersoner visade upp folkliga danser tillsammans med folklig klädsel och musik. Längre var allmänheten och pressen mer intresserade av dräkterna än av danserna. Likaså var man inte noga med sambandet mellan klädsel och dans. En dans som tidigt blev populär vid scenframträdandena var en schweizisk skördedans, som dessutom inte dansats bland allmogen utan var skapad. Pressen hade ingen kunskap om vad som dansats i folklig miljö och vad som var koreografi.

Spelmanstävlingar där man framförde folklig musik började förekomma

på 1800-talet, och 1883 ägde en sådan rum i Vörå i Svenskfinland. Tidens nyvaknade intresse för folklig kultur började så småningom utsträckas till musik, dräkter och dans ur allmogemiljö. Kontakter med den svenska folkdansföreningen Philochoros i Uppsala var också en självklar utgångspunkt och inspirationskälla för folkdansuppvisningar i Finland. Den svenska gruppen åkte på turné i Finland 1887 och gjorde stor succé. Samtliga roller dansades av män, där halva gruppen var utklädd i kvinnliga dräkter. Dansuppvisningar ingick i regel i större soaréprogram, där ändamålet var att samla in pengar för något ändamål. Längre brydde man sig inte om ifall danserna kom från ett finsk- eller svenskspråkigt område, inte heller om de var så att säga äkta eller skapade av någon dansmästare för scenen. Danserna brukade heller inte dokumenteras, utan rekonstruerades så gott det gick ur minnet.

Biskop ser ett tydligt samband mellan grundandet av Svenska Litteratursällskapet i Finland 1885, i syfte att tillvarata den svenska kulturen i en tid när det var den finska som stod i centrum som profilering för de nationella finska stämningarna gentemot den ryska statsmakten, och uppsvinget för den svenska nationalitetskänslan och folkdansrörelsen i Finland. Folkloristen Ernst Lagus hade i en uppsats i *Verdandi* föreslagit instiftandet av ett svenskt litteratursällskap, och han talade också om en "kulturkamp" mellan det finsk-ugriska-österländska kontra det västerländskt-svenska. Men trots att intresset för folklore låg i tiden, så visar Biskop att de ofta var ekonomiska drivkrafter bakom dansuppvisningarna. År 1888 var det första gången som en helt svenskspråkig uppvisning anordnades, med alster från enbart svenskspråkiga bygder.

På 1890-talet hade det blivit allt mer populärt i Sverige att dansa folkdans, och den finländska pressen skrev mycket om den svenska folkdansrörelsen och om Skansen. I Sverige började också folkdräkter knytas samman med folkliga danser, och detta inspirerade entusiaster i Finland. Det diskuterades om inhemska folkliga danser borde ersätta baldanserna. År 1901 grundades den första finska folkdansföreningen i Finland, och man publicerade snabbt melodier till danserna, som man önskade skulle bli allmänna sällskapsdanser. Svenska Litteratursällskapet i Finland stödde runt sekelskiftet 1900 insamlandet av dansmelodier i de svenskspråkiga bygderna, och även av danser, men de senare fick ofta inte någon utförlig dokumentation, vilket kunde leda till problem när de skulle uttolkas. I detta insamlings- och tolkningsarbete blir det tydligt hur viktiga enskilda eldsjälur varit.

Gunnel Biskops avhandling är en gedigen och noggrann studie av ett stort källmaterial. Ibland blir den nästan för detaljerad, och här finns en del upprepningar. Jag ställer mig frågande till en kommentar om metoden, nämligen när författaren skriver att tidningsskribenterna i källmaterialet "står för rösterna som får tala" (s. 16), men samtidigt skriver att avsikten inte

är att utröna pressens förhållande till dansuppvisningar. Det är väl just det som framkommer? *Dansen för åskådare* är en fyllig genomgång av folkdansrörelsens uppkomst i Finland som lyfter fram både eldsjälarna och deras insamlingsarbete, och den intressanta omständigheten att det dröjde innan kunskapen växte fram om vilka danser som var genuina folkliga danser och vilka som var koreograferade direkt för scenen.

Lunds universitet

EVA HELEN ULVROS

Samuel Edquist, *I Ruriks fotspår: Om forntida svenska österledsfärder i modern historieskrivning* (Huddinge: Södertörn Academic Studies 2012). 161 s.

Alla har vi väl någon gång fascinerats av uppgiften att Ryssland – eller i alla fall Kievriket – skapats av tillkallade hövdingar från Sveariket. Uppgifterna härom i *Nestorskrönikan* har ofta citerats liksom eventuella kopplingar mellan namnen Roslagen/Roden, Ruotsi och Ryssland. Forskningsriktningen som hävdar sådana samband kallas normannistisk.

Denna tradition har en given roll i docent Samuel Edquists nya – till sitt omfång begränsade – skrift om hur historikerna i Sverige behandlat de svensk-östliga förbindelserna under slutskedet av forntiden, fram till vikingatågens slut. Särskilt fokuserar han på hur frågor som etnicitet, nationalitet och rumslig identitet redovisats. Det handlar alltså om samspel och möten mellan ”svenskarna” och ”det andra”; olika östliga företeelser som det hedniska, finska, slaviska, ortodoxt kristna, asiatiska, muslimska, orientaliska och andra. Mot detta har ofta ställts ett ”vi” som bygger på föreställningar på övernationell nivå som det germanska, det västliga/europeiska eller det romkristna.

Som källor nyttjar Edquist främst arkeologitidskriften *Fornvännens* årgångar 1906–2005. Härutöver har använts ett antal studier av ledande svenska forskare på området såsom Ture J. Arne, Sture Bolin, Birger Nerman, Nils Åberg, Holger Arbman och Ingmar Jansson. Även olika populärhistoriska redogörelser för de långsiktiga relationerna mellan Sverige och Ryssland har kommit till bruk. Däremot har ramen för arbetet – med några undantag – inte tillåtit att icke-svenska forskare inkluderats. Skriften är dock försedd med en imponerande litteraturlista.

Edquist visar att den svenska historieskrivningen fram till andra världskriget främst speglade ett tidigt expanderande Svearike – vars uppkomst

exempelvis Nerman daterade till 500-talet – som ledde världshandeln över Östeuropa. I dennes fotspår talade Åberg om svenska kolonier i Baltikum på 600-talet. Nationalismen i denna historieskrivning tonades därefter ner. Ändå kvarstod en klar tendens att se på händelserna med blågula glasögon. Sven Ulric Palme talade sålunda 1959 om ”den världspolitiska insats, den ryska riksgrundningen” som svenskarna hade svaret för.

På 1980- och 1990-talen växte det allmänna intresset för vikingaepoken och relationerna österut. Ökad plats gavs åt Östersjön som vattenled och sammanbindande faktor. Likartade fynd tolkades alltmer som bevis på ömsesidiga kontakter över vattnet än som kommande från endera regionen eller en avgränsad etnisk grupp. Sålunda har specialisten på gotländsk vikingatid Lena Thunmark-Nylén med utgångspunkt i arkeologiska fynd hävdad en gotländsk–finsk–baltisk gemenskap i stället för svensk kolonisering i öst. Överlag lär det idag finnas få forskare – med arkeologen Mats G. Larsson som remarkabelt undantag – som ställer upp bakom Nermans teser. Att Edquist inte har så mycket till övers för honom står klart.

Dagens forskning utgår sällan från målet att framhäva den egna nationen. I stället visas en närmast konstruktivistisk och kritisk inställning till begrepp som etnicitet och nationalitet. Detta hindrar inte att man laborerar med bestämda grupper eller kategorier och talar om olika språkligt avgränsade grupper; exempelvis slaver, balter, fennougrier liksom skandinaver eller nordbor. Däremot förekommer sällan rent nationella termer som svenskar, ryssar eller polacker. Ändå förutsätts samband mellan grupptillhörighet och språklikhet som ingalunda är givna.

När det gäller förklaringsmodeller noterar Edquist att de senaste decennierna inneburit en viss omsvängning från tidigare dominerande liberalt/ekonomiska handelsperspektiv till förmån för krig- och erövringsperspektiv. Främst gäller dock detta utanför akademien och då i form av en förnyad och ofta ytterst stereotyp vikingaromantik; ett upplevelseorienterat bruk av historien.

I Ryssland och Ukraina ägnas den klassiska normannistiska stridsfrågan mer uppmärksamhet än hos oss där den vanligen berörs i övergripande sammanhang. Mera en passant identifieras källornas ruser som skandinaver och ges åtminstone en viss roll i Rysslands utveckling under vikingatiden. Bland ryska forskare är däremot spännvidden stor i synen på dessa spörsmål. Aleksander Kan menar dock att debatten efter glasnost ersatts av en viss samsyn. Själv hävdar han att ruserna var ett nordiskt-slaviskt ledande skikt och att de första Kievfurstarna hade nordiskt ursprung.

Edquist konstaterar att ett kritiskt förhållningssätt till nationalism och etniska ideologier – med all rätt – dominerar bland våra forskare. Samtidigt varnar han att detta kan innebära en implicit risk att man söker det man

vill finna i det förflutna; att en strävan att dekonstruera tidigare förklaringsmodeller blir alltför inriktad på att visa en motsatt verklighet. Idealet är att så långt möjligt ta reda på "hur det faktiskt var" om detta alls är möjligt. Samtidigt understryker Edquist det angelägna i att gå ändå längre och göra upp med en än mer seglivad utgångspunkt i umgänget med historien, nämligen att det förflutna främst ska förstås och nyttjas för att bekräfta vår tids förhållanden och tankesätt.

Behållningen av studien är främst dess avslutande funderingar kring hur forskarna lite till mans bäst tar sitt ansvar och motverkar ännu florerande vrångbilder kring etnicitet och nationalitet. Kanske gör de störst nytta – menar författaren – genom att lägga krafterna på ett metahistoriskt plan och hävda att historien innehåller så mycket mer än redskap att vidmakthålla våra dagars gruppidentiteter?

Edquist har tre huvudsakliga forskningsinriktningar: folkbildningens historia, folkrörelsernas historia samt arkivvetenskap. Han arbetar vid Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier i Uppsala och har publicerat flera texter om vikingatid och historieanvändning. Därmed har han särskilt goda förutsättningar att behandla sitt ämne. Sammanfattningsvis ska bara konstateras att han också gör det på ett utmärkt sätt.

Uppsala universitet

BO G. HALL

Ann-Kristin Högman, *Utbildning på plats: Korrespondensrealskolornas bidrag till skolväsendets demokratisering* (Karlstad: Karlstad University Press 2012). 142 s.

Ann-Kristin Högman väljer att i *Utbildning på plats* koppla sin studie av 1940-talets korrespondensrealskolor till en i högsta grad central fråga inom utbildningshistorisk forskning: skolväsendets demokratisering.

Som tidigare forskning visat ledde 1927 års reformering av det svenska skolsystemet – vilken bland annat gjorde de första fyra åren av folkskolan till ett slags gemensam bottenkola och möjliggjorde för flickor att läsa vidare på gymnasienivå – inte till att nya grupper i någon större utsträckning sökte sig vidare från folkskolan till realskolan och gymnasium. Enligt Högman är det mot bakgrund av denna situation man skall förstå introduktionen av särskilda korrespondensrealskolor, vid vilka ungdomar som av geografiska och/eller ekonomiska skäl inte hade möjlighet att gå i någon av landets ordinarie realskolor, kunde få en motsvarande utbildning.

Den verksamhet som bedrevs inom ramen för Nordiska korrespondens-

institutets (NKI) och Hermods korrespondensskolor av denna typ under 1940-talet kan närmast karaktäriseras som ett slags förstärkt distansundervisning, där självstudier varvades med studier under handledning med utgångspunkt i särskilt framtagna brevkurser. När eleven gått igenom dessa fanns även möjlighet att delta i preparandkurser i Stockholm (NKI) och Malmö (Hermods) för att förbereda sig inför realexamen såsom privatist.

Som framgår av studiens syftesformuleringar är Högman intresserad av att undersöka vilken roll korrespondensrealskolorna spelade, dels genom studier av hur dessa skolor behandlades i debatten om en breddad rekrytering till högre utbildning i Sverige, dels genom undersökningar av hur skolorna lyckades inkludera nya grupper och hur de påverkade de elever som deltog i dess verksamhet. Av dessa frågor ägnas den sista utan tvekan störst uppmärksamhet. För medan den första frågan framförallt avhandlas i kapitel 2 (och delvis även i kapitel 5) ägnas kapitel 6–9 åt att närmare undersöka rekryteringen, undervisningens utformning samt hur skolgången påverkade en mindre grupp elever som författaren valt att bygga sin studie kring. Dessa delstudier binds sedan samman av kapitel 3–5, vilka ägnas korrespondensundervisningens framväxt i Sverige i jämförelse med utvecklingen i andra länder, institutens syfte med sin verksamhet samt korrespondensrealskolornas etablering i Sverige under 1940-talet.

När det gäller frågan om korrespondensrealskolornas koppling till breddad rekrytering konstaterar Högman att dessa skolors etablering sammanföll med ökade krav på en utjämning av skillnaderna inom utbildningssystemet samtidigt som dessa skolor i debatten sågs som en väg till högre utbildning för framförallt landsbygdens ungdomar. Mot bakgrund av bokens undertitel hade man dock förväntat sig en mer genomgripande undersökning av dessa skolors betydelse för skolväsendets demokratisering, vilket är något som Högman knyter an till i såväl frågeställningarna som bokens avslutande kapitel.

I bokens avslutande diskussion tas i och för sig frågan upp med utgångspunkt i korrespondensrealskolornas rekrytering, vilken mycket riktigt visar att dessa skolor attraherade delvis andra grupper än vad de reguljära realskolorna i städerna gjorde. Problemet med detta sätt att undersöka skolväsendets utveckling är emellertid att det bortser från de studerade skolornas betydelse för skolväsendet i stort. En jämförelse mellan de aktuella skolornas elevantal och antalet realskoleelever i Sverige ger nämligen vid handen att korrespondensrealskolornas genomslag inte kan ha påverkat rekryteringen till högre utbildning i någon större utsträckning – enligt uppgifter som Högman presenterar var det cirka 800 elever vid NKI:s skolor 1943 och ungefär lika många i Hermods skolor 1944. Detta kan jämföras med det totala antalet realskoleelever i svenska skolor 1943 och 1944, vilket enligt officiell statistik

uppgick till 40 972 respektive 43 224 (s. 69; *Statistisk årsbok för Sverige. Årg. 32* (Stockholm 1945), tab. 236). Till Högmans försvar bör dock framhållas att hon inte gör anspråk på att besvara frågan på detta sätt, men som läsare frågar man sig likväl varför de aktuella skolornas faktiska betydelse inte ges mer uppmärksamhet.

Vad gäller undersökningarna av skolornas rekrytering, verksamhet och elevernas fortsatta livsbana bygger de huvudsakligen på intervjuer med 16 före detta elever i ett livsberättelseperspektiv. Detta metodiska val visar sig ha både för- och nackdelar. Till fördelarna hör utan tvekan möjligheten att avtäckta strukturer som annars vore svårfångade. Ett tydligt exempel på detta är de detaljerade beskrivningarna av ett lokalsamhälles sociala skiktning och dess betydelse för befolkningens bildningsmönster, vilka torde vara svåra att komma åt genom annat material. Till metodens nackdel hör dock det faktum att studien i mångt och mycket styrs allt för hårt av vad som går att få ut av informanternas berättelser. I många fall hade studien tjänat på en tydligare komplettering av livsberättelserna med hjälp av fördjupade undersökningar med utgångspunkt i annat material.

Oaktat den kritik som här riktats mot den aktuella studien måste emellertid framhållas att den genom sina inträngande studier av människors livsbanor bidrar till vår förståelse av hur 1900-talets skolväsende påverkade människors liv.

Uppsala universitet

ESBJÖRN LARSSON

Lars Magnusson & Jan Ottosson (red.), *Den hållbara svenska modellen: Innovationskraft, förnyelse och effektivitet* (Stockholm: SNS förlag 2012). 283 s.

Den hållbara svenska modellen behandlar de omfattande förändringarna i det svenska samhället sedan 1970-talet och framåt i ett ekonomiskhistoriskt och företagsekonomiskt perspektiv. Framför allt diskuteras modellens internationalisering, de industriella relationernas förändrade former, och företagens strategier och innovationsförmåga. Inledningsvis ställs frågan om den svenska modellen inte längre är aktuell, en retorisk fråga som får ett bestämt svar genom hänvisningar till ett nytt och moderniserat företagsklimat där en särskilt svensk innovations- och ledarskapsförmåga visar vägen in i framtiden. Bland rapportens författare märks förutom professorerna i ekonomisk historia Lars Magnusson, Maths Isacson, Jan Ottosson, Lena Andersson Skog och Mats Larsson även flera företagsekonomer och innovationsforskare.

På många sätt är boken ett välkommet bidrag till den ständigt aktuella debatten om den svenska modellen, och dennas lika ständiga förmåga till konstant omvandling och omtolkning. Säkerligen blir boken ett nyttigt redskap i undervisning, exempelvis i företagsekonomi. Samtidigt kunde man önska, att det funnits mer av historiskt problematiserande i bidragen och i boken som helhet. Politisk och begreppshistorisk forskning har noterat betydelsen av begreppet den svenska modellen som identitetskonstruktion och utopi, inte bara inom Sverige, utan också i omvärldens ofta stereotypa schabloniserande av vad den svenska välfärdsstaten står för. Denna forskning har också visat på den ständiga omtolkningen av vad den svenska modellen egentligen är: från naturromantiska och nationalkonservativa tongångar kring förra seklet, över efterkrigstidens föreställningar om en särskild ekonomisk- och socialpolitisk modell, till den så kallade postfordistiska diskussionen om en framgångsrikt bantad och globaliserad modell i efterdyningarna av 1990-talskrisen. Läsningen av boken ger vid handen att författarna egentligen föreslår ytterligare en tolkning: den svenska modellen som innovations och produktivitetsmodell. Liksom tidigare förståelser av begreppet måste ses som diskursiva konstruktioner, präglade av sin samtid, i samhällsvetenskap och politik, kan man också uppfatta *Den hållbara svenska modellen* som ett samtidsdokument och som präglad av en rad politiska och samhällsvetenskapliga, framför allt företagsekonomiska, föreställningar om samhällelig produktivitet och effektivitet. En tidigare ekonomiskhistorisk forskning kring arbetsmarknadsrelationer och förhållandet arbete–kapital har här förskjutits mot en fascination för, i många av bokens bidrag, inomföretagsliga processer liksom för en innovativ globaliserad ekonomi. På vilket sätt förskjuter en sådan tolkning våra tidigare frågeställningar om relationerna mellan arbete och kapital, om samförståndsanda, rationalisering och organiserad kapitalism? *Den svenska modellen*, vars tonvikt ligger på ett beskrivande plan, går inte i klinch med dessa frågor.

En reflektion kring detta och åtminstone kring de möjliga olika tolkningarna av begreppet hade bidragit till att lyfta boken över den ström av publikationer och rapporter rörande den svenska modellen som alltjämt ges ut och som ofta präglas av tankesmedja eller utredningsverksamhet, det vill säga olika former av kunskapsproduktion i gränslandet mellan samhällsvetenskap och policy-processen. Vissa kapitel påminner om den typ av näringslivsforskning som publiceras av exempelvis Vinnova.

Trots den ekonomiskhistoriska kompetensen bland flera kapitelförfattare framstår flera av kapitelbidragen som kontextlösa och oproblematiserande. Det görs försök att lyfta den nya svenska modellens avigsida i former av flexibilisering och ökad otrygghet på arbetsmarknaden, det ökade trycket på den offentliga sektorn och välfärdssystemen och en eventuell amerikanisering

av bolagsstyrning och företagsorganisation. Men ett kritiskt perspektiv på medaljens möjliga baksida hamnar genomgående i bakgrunden och lyfts i flera av bidragen fram framförallt i form av vaga resonemang om ökad osäkerhet eller minskat inflytande för fackföreningar. Detta måste ses som ett ganska bristfälligt användande av den litteratur om exempelvis arbetslivets förändring som faktiskt finns. Etnicitet och segregation är exempelvis begrepp som lyser med sin frånvaro. Begreppet hållbar, som finns i bokens titel liksom i inledningskapitlet och Hans de Geers intressanta kapitel om CSR, så kallad *corporate social responsibility*, blir en tom term som inte problematiseras. Det står för sådant som robusthet och förändringskraft. Men Sverige är ju ett av de länder i Europa där ojämlikheten ökar snabbast, har det inte betydelse för en samhällsmodells hållbarhet? I vilken relation står sådana tendenser i samhällsutveckling till de förändringar i form av ägande, inflytande över produktionen, och företagsorganisation som i övrigt diskuteras?

Många av kapitlen lider av att författarna genomgående är vaga, inte bara i sin anknytning till bokens utgångspunkt som måste antas vara frågan om hållbarhet, utan också i sina empiriska resonemang liksom i användandet av tidigare forskning. Därmed blir också den sammanlagda bilden av förändring svårtydd. Inledningen, skriven av Lars Magnusson och Jan Ottosson, drar upp generella linjer men gör inte vad en inledning bör göra: tala om vad bokens centrala budskap är, varför frågeställningen är viktig och i vilken mån den förskjuter tidigare etablerade perspektiv, eller vad som håller kapitlen samman till en större helhet. En mycket stor del av forskningsläget kring den svenska modellens förändring saknas. Undantaget är Lena Andersson Skogs och Staffan Furustens texter som belyser intressanta aspekter av arbetsmarknadens förändring över tid, respektive konsultbolagens inträde i det svenska näringslivet. Sammanfattningsvis får sägas att boken nog kan falla de policy-förespråkare i smaken som söker bevis för att den svenska modellen i själva verket ska tolkas som en fråga om innovation och konkurrenskraft, men detta perspektiv borde åtminstone ha kompletterats med en mer nyanserad diskussion om maktförhållanden, ägande, diskriminering och ojämlikhet i dagens svenska samhälle, om begreppet svensk modell skall behålla en relevans utanför företagssektorn.

Sciences Po, Paris

JENNY ANDERSSON

Johanna Dahlgren (red.), *Polisen i förändring: Konflikter, organisering och genus inom polisen under 1900-talet*, Tjänstemän och historia nr 4 (Stockholm: TAM-Arkiv 2012). 80 s.

Ordningsmaktens historia har länge varit något av en blind fläck i svensk forskning. Men under de senaste åren har ett polishistoriskt forskningsfält börjat växa fram. Ett aktuellt bidrag är *Polisen i förändring: konflikter, organisering och genus inom polisen under 1900-talet*, en skrift som TAM-Arkivs forskningsråd nyligen gett ut. Förutom en kort inledning av polisforskaren och genushistorikern Johanna Dahlgren, medverkar historikerna Björn Furu­hagen och Stefan Nyzell. Furu­hagen diskuterar hur poliser i Stockholm rekryterades och kontrollerades mellan 1853 och 1917, medan Nyzell analyserar turerna kring det polisfackliga arbetet i Malmö under 1910 och 1920-talet. I det avslutande bidraget skriver Lena Jacobsson och Anna Orhall om sina yrkeserfarenheter som poliser.

Bilden som framträder av det svenska polisväsendet och dess historia är sammansatt och komplex. Jag tror att detta är en konsekvens av att flera samhälleliga maktdimensioner skär tvärs igenom ordningsmaktens organisering och historiska förändring: förutom klass- och genusdimensioner aktualiseras även förhållandet mellan olika nivåer av det politiska styret, som stat och kommun, samt relationen mellan medborgarna och den legitima (vålds)makten.

Stefan Nyzells text kan med fördel läsas mot bakgrund av principiella frågor om polisens opartiskhet och ställning som neutral i relation till olika strukturella intressekonflikter i samhället. Nyzell nystar i relationen mellan arbetarrörelsen och polisfacket med utgångspunkt i Møllevångskravallerna i Malmö 1926, då polis och strejkande arbetare under flera dagar drabbade samman våldsamt. Polisföreningen Kamraten, som organiserade en stor del av Malmös poliskår, var vid denna tid del av arbetarkommunen och socialdemokratin. Under kravallerna skickades polismännen alltså ut för att stävja den arbetarklass som de samtidigt organiserade sig politiskt tillsammans med, och får man förmoda, också sympatiserade med. Genom en detaljerad beskrivning av polisfackliga strategier och enskilda aktörers ageranden, visar Nyzell hur kravallernas efterspel kom att innefatta ett beslut från Malmö Arbetarekommun om att utesluta föreningen Kamraten. Efter den konfrontation mellan poliser och arbetare som kravallerna innebar, kom det att framstå som ohållbart att polisfacket skulle fortsätta vara en del av arbetarrörelsen. Polisens våldsutövning vid Møllevångskvarteren kan på så sätt sägas ha fått organisatoriska konsekvenser. Möjligen skulle man kunna tillägga att detta på sikt också gagnade polismaktens möjligheter att framstå som ett (klass)neutralt verktyg för ordningens upprätthållande.

Vikten av att polisen uppfattas som opartisk och objektiv är något som ofta framhålls. Opartiskhet ses som en förutsättning för att polisen, som det heter i den svenska polislagen, skall kunna ”upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att i övrigt tillförsäkra allmänheten skydd och annan hjälp”. Björn Furuahagens lyfter i sitt bidrag om Stockholms poliskår 1853–1917 fram att historiskt har två motstridiga principer använts för att underbygga föreställningar om polisens opartiskhet: den samtida principen om att polisen skall spegla samhället med avseende på exempelvis kön och etnicitet och principen om att polisen, för att uppfattas som opartisk, måste ha en viss distans till samhället och befolkningen.

Furuahagen beskriver organisationsförändringar, instruktioner och rekrytering inom Stockholmspolisen. Han betonar inledningsvis att poliskåren drogs med stora interna ordningsproblem. Konstaplarna misskötte sig och blev uppsagda på löpande band, ofta på grund av försumlighet eller fylleri. Polisledningen använde de medel som stod till buds för att förbättra ordningen: man reformerade rekryteringen, utbildade poliserna och utvecklade olika system för intern övervakning. Furuahagen lyfter särskilt fram hur rekryteringen förändrades. Medan poliserna under 1850-talet endast till knappt 20 procent hade en militär yrkesbakgrund utgjordes kåren under perioden 1910–1917 till 95 procent av män som kom från militären. Även den interna kontrollen intensifierades under undersökningsperioden, till exempel genom föreskrifter om att ogifta konstaplar skulle bo i särskilda logement. Ordningsmakten agerade karaktärsdanare; poliserna skulle fostras in i en kår där, som det stod i en av 1800-talets polisinstruktioner, deras ”enskilda lif måste vara fullt oförvitligt, så att intet som strider mot sedlighet och redbarhet därtill är att anmärka”.

Ett av Furuahagens mest intressanta påpekanden är att den interna kontrollen och disciplineringen av Stockholmspoliserna verkar ha varit nästan lika viktig som övervakningen av ordning och säkerhet i staden. Kraft och energi tas i anspråk för att vakta väktarna, och byråkratiska och administrativa rutiner byggs upp. Den så kallade linjepatrulleringen är ett tydligt exempel: konstaplarna skulle röra sig i staden enligt noggrant fastställda linjer efter förutbestämda tidscheman. Det patrullerades i fyratimmarspass. Under patrull fick man inte röka, inte ha händerna i fickorna, inte sätta sig eller lägga sig ner, inte prata med någon och inte lämna linjen. Systemet innebar, som Furuahagen skriver, att befälen alltid visste var konstaplarna borde befinna sig, vilket givetvis underlättade kontrollen. Men han visar också att det i praktiken var gott om avvikelser från linjesystemet: konstaplar gick till exempel hem eller gick på krogen, de föll i sömn eller uppträdde så berusade att de inte kunde skickas ut att patrullera.

Från Furuahagens undersökning går det att slå fast att från polismyndig-

hetens sida fanns en idé att ordningsmaktens närvaro i stadsrummet skulle utmärkas av likformighet, regelbundenhet och raka linjer. Men dessa forskningsresultat belyser inte bara polisväsendets framväxt och professionalisering. De kan också användas för en fördjupad diskussion om hur den byråkratiska staten, med sin regelstyrning och förutsägbarhet, har manifesterats och förkroppsligats i det offentliga rummet, och på vilka sätt detta i sin tur har omskapat (föreställningar om) den politiska ordningens legitimitet.

Furuhagen beskriver en distansering mellan poliserna i Stockholm och den övriga befolkningen, som bland annat uttrycks i kasernlivet och i kraven på ett oklanderligt privatliv. Poliserna skulle så att säga stå över den befolkning som de övervakade. Han placerar distansering i motsättning till principer om närhet och spegling, alltså idéerna om att poliser skall arbeta nära befolkningen (*närpolis*) och spegla befolkningssammansättningen.

Dilemmat kring närhet och distans har jag med mig in i läsningen av Lena Jacobssons och Anna Orhalls reflektioner kring sin polisiära yrkespraktik. Deras bidrag har titeln "Hur är det att vara kvinna och polis?" och är förankrat i befintlig forskning om genusrelationer i polisen – ett kunskapsfält som unisont lyfter fram polisväsendet som en manligt präglad arena och arbetsgemenskap. Jacobsson och Orhall drar paralleller till sin egen vardag, där att vara kvinna och polis är någonting som de dagligen måste förhålla sig till, och analyserar med skarp blick hur genus görs i olika vardagsdetaljer. När manliga poliser till exempel hänger extra tillbehör på uniformskopplet (dubbla ficklampor, extra handbojor, olika knivar och verktyg) förstärker de sin manlighet, menar Jacobsson och Orhall. De skriver att "en kvinna måste tona ner sin kvinnlighet medan en man tvärtom kan förstärka sin manlighet i uniformen". Uniformen är alltså könskodad.

När genus på detta sätt förs in i analysen fördjupas förståelsen av att polisen får legitimitet genom att antingen stå *nära* befolkningen, eller tvärtom ha *distans*. Om polisen ska spegla befolkningen krävs att en stor del av kåren är kvinnor, samtidigt som kvinnor historiskt har ansetts oförmögna att förkroppsliga auktoritet och utöva makt och myndighet över befolkningen. En räckta historiska processer har medfört att kvinnliga poliser inte på samma självklara sätt som sina manliga kollegor kan förkroppsliga idén om en opartisk ordningsmakt. Hur kommer det sig att lagens långa arm fortfarande tillhör en man? Som statsvetare slås jag av hur givande ett forskarfokus på polisväsendet är för möjligheterna att både följa spännande historiska förändringsprocesser och föra principiella resonemang om till exempel klassrelationer, medborgarskap och den politiska ordningens legitimitet, samt om kön, legitimt våld och den svenska statens våldsmonopol.

Per Lundin, Niklas Stenlås & Johan Gribbe (red.), *Science for Welfare and Warfare: Technology and State Initiative in Cold War Sweden* (Sagamore Beach: MA: Science History Publications 2010). 314 s.

Vad har miljonprogrammet, kärnvapen, tvättstugor, rymdteknologi och konservering av livsmedel gemensamt? I antologin *Science for Welfare and Warfare* argumenteras för att den svenska staten, i samtliga nämnda områden och fler därtill, intog en mycket aktiv och historiskt oöverträffad roll för att driva fram olika avancerade tekniska och (natur)vetenskapliga lösningar. Satsningarna, som planerades och genomfördes i samverkan med industri och näringsliv, syftade till att lösa såväl detaljfrågor som större samhällsproblem och i förlängningen till att skapa ekonomisk tillväxt. I flera fall låg fokus på utveckling av produkter med dubbla användningsområden, det vill säga för både civila och militära ändamål: välfärd och krigföring.

Forskarna bakom bokens tolv bidrag är historiker, ekonomhistoriker och teknikhistoriker, i huvudsak verksamma vid Kungliga tekniska högskolans avdelning för teknik- och vetenskapshistoria. Det teknik- och vetenskapshistoriska spåret är också genomgående i antologin vars syfte är att "undersöka etableringen av statsledd vetenskap och teknologi i Sveriges ekonomiska och industriella efterkrigsutveckling" (s. 3, min översättning).

I såväl Per Lundin och Niklas Stenlås inledande kapitel, som i flera av de efterföljande, placeras de omfattande statliga satsningarna på avancerad teknik i kontexten av den svenska neutralitetsdoktrinen. Att så långt som möjligt vara självförsörjande vad gällde såväl personal som materiel betraktades som en förutsättning för nationellt och säkerhetspolitiskt oberoende, och i flera kapitel argumenteras för att satsningarna på civila och/eller militära ändamål motiverades härigenom.

För trots att såväl politiker som forskare och kapitalägare publikt betonade vetenskapens fredliga användning (se Per Lundin och Niklas Stenlås inledande kapitel) fanns det i åtskilliga fall en noga överlagd militär sida. Detta gällde inte minst satsningarna på kärnkraft som försiggick i samspel med planer på utveckling av svenska kärnvapen (se Maja Fjæstad och Thomas Jonters kapitel "Between welfare and warfare"), men även vad gällde till exempel flygplansindustrin (se Kristoffer Strandqvist, "Technology transfer and the making of the cold war Swedish aircraft industry"), rymdteknologin (se Svante Sörlin & Nina Wormbs, "Rockets and reindeer") och datatekniken (se Tom Peterson, "Private and public interests in the development of the early Swedish computer industry").

Satsningen på utveckling av industrier och produkter med dubbla användningsområden var inte unik för Sverige. Det speciella var snarare det särledes starka militärvetenskapliga och -industriella komplex som växte

fram parallellt och i samspel med en omfattande välfärdsstat. Försvarssektorn omsatte under perioden exceptionella mängder statliga resurser vad gällde såväl finanser som personal. Till exempel hade Försvarets forskningsanstalt betydligt fler anställda forskare än något svenskt universitet (se Niklas Stenlås kapitel "Military technology, national identity and the state")

Det är dock inte, som antologins huvudtitel kan lura en att tro, kalla-krigsteknikens dubbla användningsområden som står i centrum för boken som helhet. Som undertiteln indikerar knyts antologins kapitel i stället samman i studiet av de statliga initiativen för vetenskaplig och teknologisk utveckling – för krigföring och/eller välfärd. Här finns följaktligen kapitel som alltigenom koncentreras till den civila välfärden, däribland Ulla Roséns bidrag, "A rational solution to the laundry issue", om samarbeten mellan stat, industri och näringsliv i frågan om organiseringen av hushållens tvätt. Tvättfrågan kan på ytan framstå ett detaljärende, men som Rosén visar i sitt intresseväckande kapitel, knöts den och dess föreslagna lösningar till flera av de samtida välfärds- och demokratifrågorna. Genom att förenkla hemarbetet med teknologins hjälp, hoppades olika aktörer att kvinnors reproductiva arbete lättare skulle kunna förenas med lönearbetet samtidigt som arbetskraftsbristen i industrin skulle kunna minskas och ny produktion vinna mark.

Det blir många olika trådar för Lundin och Stenlås att presentera och knyta samman i bokens inledande kapitel, men detta lyckas de emellertid med, vilket förstärker det positiva intrycket av verket som helhet. Jag frågar mig ändå om inte antologin hade tjänat på ett tematiserat upplägg med separerade delar och kortare introduktioner till respektive del. En sådan disposition hade tydligare kunnat belysa kapitlens inbördes likheter och skillnader samt gett de välfärdsteknologiskt inriktade kapitlen, såsom Roséns, mer framträdande positioner än vad som nu är fallet.

Sammanfattningsvis är *Science for Welfare and Warfare* en initierad antologi som ger ett välkommet och värdefullt bidrag till såväl svensk teknikhistoria som kallakrigs- och välfärdshistoria. Den ger därtill fördjupad förståelse av samspelet mellan civilt och militärt, stat och industri, teknik och vetenskap. Boken torde intressera såväl forskare inom dessa och angränsande fält liksom studenter i teknik-, samtids- och ekonomisk historia.

Stockholms universitet

FIA SUNDEVALL

Sture Gustafson, *Den goda svensktiden? Historia och upplevelser i Baltikum* (Stockholm: Carlssons 2012). 376 s.

Baltikum har engagerat många svenskar över åren. De tre baltiska staterna tilldrog sig särskilt mycket uppmärksamhet under frigörelseprocessen från Sovjetunionen för ett tjugotal år sedan. Gustafsons perspektiv är längre än så och sträcker sig till den traumatiska efterkrigstiden och Estlands, Lettlands och Litauens utträdning från Europas politiska karta. Boken utgör en summering av ett livslångt intresse för Baltikum, som författaren närt vid sidan av sin yrkeskarriär. Sture Gustafson har tidigare varit radioproducent på UR och arbetat med frågor som rör medicinsk etik. I hans författarskap finns en mängd resehandböcker om de baltiska staterna och huvudstäderna, men också Moskva, Leningrad och Kiev. Gustafson har även författat en flera medicinetiska verk och böcker rörande funktionsnedsättningar och trosfrågor.

Som barn (född 1938) i Svartåns 1940-tal förundrades författaren över nykomlingarnas avvikande kläder, språk och seder. Som bekant flydde en stor mängd balter till bland annat Sverige 1944, och flera hamnade i gränstrakterna mellan Närke och Värmland som Gustafson härstammar ifrån. I egenskap av nyanlända placerades många av balterna på tillgängliga marginala torp och jordar, där de till lokalbefolkningens gillande bedrev ganska framgångsrikt jord- och skogsbruk. Med tiden växte Gustafsons intresse och empati för balterna och deras öde.

Författaren markerar inledningsvis att boken kan upplevas som "subjektiv och fragmentarisk". Gustafson skriver närmast enligt devisen "fritt från hjärtat" om både avlägsna och tidsnära historiska händelser för att emellanåt även landa i vår tids Baltikum. För dem som övervägt att söka historiska fakta i boken, rekommenderar jag ett annat, mer sammanhållet och sakligt historiskt verk. Dock, för dem som är intresserade av en betraktelse av de senaste 40 eller så åren i de baltiska staternas utveckling och deras folks angelägenheter i ett högst mänskligt och jordnära perspektiv, blir boken bli en givande läsning. Här finns dess styrka, i det som i titeln döps till "upplevelser i Baltikum". Det gäller inledningsepisodernas balter under författarens barndom och ungdom, men även vår samtid när balterna både kan andas ut i en ny geopolitisk kontext men samtidigt försöker hantera de senaste fyra till fem årens kristider. Gustafson har avlagt många besök i området över åren och har bra grepp om utvecklingen från 1970-talet och framåt. Dessa möten och erfarenheter skildras med värme och inlevelse.

Boken vecklas ut organiskt, närmast vildvuxet. Den delas in i 33 episoder som pendlar genom tiden mellan de tre staterna. En stor svaghet är författarens tolkningar av historien, där kända historiska fakta byggs ut med

dramatiserande vinjetter eller vävs samman med legender. Här kommer författarens förflutna som journalist tydligt till uttryck. Ett exempel är Johan III:s möte med sin son Sigismund, kung av Polen och storfurste av Litauen i Reval 1589. Det broderas om Johan III:s själasorg över sin sons frånvaro vid sin sida och i det svenska riket, utan hänvisningar till att det möjligen också skulle kunna röra sig om dynastiskt grundade betänkligheter. Vilket okänt material som förtäljer dessa Vasasonens kval framgår inte heller.

En annan aspekt av detta är Gustafsons diskussion av begreppet "den goda svensktiden" som förekommit i Estland och Lettland med hänvisning till tiden under svenska Livland. Om det är författaren eller förlaget som ligger bakom bokens titel är oklart, men någon ny betraktelse bjuder inte episoden om det svenska styret på. Här skrivs mycket om det elände som de livländska livegna fick utstå, men också Karl XI:s insatser för att förbättra deras levnadsvillkor. Till och med Gustafson själv antyder att det kan ha varit sämre levnadsvillkor under det ryska styret (började officiellt 1721) som fick den tidigare svenska perioden att verka mildare ju mer tid det förflöt från det ryska maktövertagandet, och ju starkare skruvarna drogs åt av godsherrarna. Alexander Loit har visat att etnografer konstaterade att "den gamla goda svensktiden" var ett tema som förekom ute i de baltiska bygderna redan i 1800-talets första hälft. Det rörde sig om ett starkt kollektivt minne, och inte om en långt i efterhand hopdiktad faktor, inte heller en reaktion på förryskningskampanjerna under 1800-talets senare del, som författaren antyder.¹

Sammanfattningsvis kan det sägas att boken ska läsas som Gustafsons personliga, stillsamma och empatiska reflektioner över utvecklingen i Baltikum och balters efterkrigsliv efter flykten till Sverige. Som ett historieverk håller den dock inte måttet.

Södertörns högskola

PIOTR WAWRZENIUK

Hans Hägerdal, *Kinas ledare: 1912–2012* (Lund: Historiska Media 2012). 336 s.

Hösten 2011 och våren 2012 inträffade 100-årsminnet av det förlopp vi i dag känner som den kinesiska revolutionen. Det vacklande kejsardömet ersattes av Republiken Kina, vilken snart drogs in i ett snabbskiftande, kaotiskt och våldsamt maktspel mellan olika inhemska och utländska intressen. Sedan

1. Alexander Loit, "Die 'alte gute Schwedenzeit' und ihrer historischen Bedeutung für das Baltikum", i Carsten Goehrke; Jürgen von Ungern-Sternberg (red.), *Die baltischen Staaten im Schnittpunkt der Entwicklungen: Vergangenheit und Gegenwart* (Basel 2002) s. 76–88.

kommunisterna sent omsider gått segrande ur kampen utropades Folkrepubliken Kina 1949, följt av ett drygt årtionde av relativ stabilitet och successivt förbättrad ekonomi. Därpå inleddes en ny period av politisk oro och förföljelser, katastrofala felsatsningar och massvält. Efter Mao Zedongs död 1976 kom ännu en kursändring som innebar början på den epok av oupphörig ekonomisk tillväxt, parad med ett fortsatt kommunistiskt järngrepp om den politiska makten, som vi fortfarande lever i.

Det är om denna dramatiska historia som Hans Hägerdals bok *Kinas ledare* handlar. Den riktar sig till en bredare publik, vilket bland annat framgår av att den i huvudsak bygger på befintlig litteratur – mestadels engelsk, i några fall svensk – av både akademisk och mer populär karaktär. Ett antal direkta citat och vissa enskilda sakuppgifter beläggs med noter även om en utförlig hänvisningsapparat saknas. Tyngdpunkten i framställningen ligger på de knappt 40 åren mellan kejsardömets fall och folkrepublikens födelse, vilka ägnas cirka två tredjedelar av texten. Förloppet sedan tidigt 1990-tal skildras mycket summariskt, delvis på grund av den övergång från ett starkt individuellt och personligt ledarskap till en mer kollektiv modell för regerandet som då skedde och som Hägerdal framhåller vikten av.

Bokens titel och vissa resonemang i inledningen om individuella aktörers betydelse för historisk utveckling kan ge intrycket att den består av en kollektivbiografi, eller kanske en samling kortbiografier, över den handfulla män som lett Kina under den aktuella perioden: Sun Yat-sen, Chiang Kai-shek, Mao Zedong och Deng Xiaoping. Även om arbetet ger stort utrymme åt dessa och andra personligheter, är det dock inte primärt ett biografiskt verk. Snarare kan det karakteriseras som en relativt utförlig och strikt kronologiskt ordnad redogörelse för hur olika personer i det ledande skiktet agerade, inom ramen för den politiska händelseutvecklingen på nationell kinesisk nivå, med tyngdpunkt på de fyra centralgestalterna. Från denna huvudlinje görs då och då korta utvikingar om teman som rör exempelvis sociala och ekonomiska förhållanden, Tibets och Mongoliets ställning eller relationen till USA och (i synnerhet) Sovjetunionen. Med viss regelbundenhet stannar författaren också upp för att göra analyser och bedömningar av olika händelser, företeelser och personer.

Dessa kommentarer är av mycket skiftande karaktär. Ibland nyanserar och problematiserar de gamla myter och förenklade tolkningar, enligt klassisk akademisk modell men i former som är lättillgängliga för lekmän. I andra fall består de av skarpa omdömen om enskilda personer vilka i sak må ha visst fog för sig men uttrycks i starkt laddade ordalag, exempelvis beskrivningen av Duan Qirui (1865–1936) som ”den samvetslöse fifflaren” (s. 57). Mer allmänt varvas den lediga men korrekta sakprosan i vissa passager med målande språkbruk och vardagliga eller talspråkliga formuleringar i

andra, vilket gör att texten kan upplevas som lite ojämn. Till detta bidrar ett antal utpräglade anglicismer i löptext och översatta citat som kan vara distraherande eller förvirrande för den oinvidige läsaren.

Mycket i den kinesiska 1900-talshistorien är kontroversiellt och har varit föremål för skiftande politiska tolkningar samt djupa konflikter om dessa. Därför är det välkommet att Hägerdal så ofta lyfter fram och kritiskt diskuterar samtida historieskrivning och senare forskning om olika frågor, särskilt med tanke på att det är ett populärvetenskapligt verk. Till exempel påpekas det att segrarna skrivit historien och att 1920- och 1930-talens Guomindangregim under Chiang Kai-shek därför tenderat att beskrivas alltför ensidigt negativt. Författaren problematiserar också kulturrevolutionen, som visserligen på många sätt var en katastrof för landet men inte fick lika långvariga effekter på ekonomin som Det stora språnget ett decennium tidigare. Sist men inte minst påminns vi om att Tibet inte var någon idyll före den kinesiska tiden, vilket sannolikt inte ändrar någons uppfattning om det rättmätiga i Kinas anspråk på överhöghet, men nyanserar de föreställningar som många i väst har om det gamla tibetanska samhället.

Sammantaget är *Kinas ledare* en innehållsrik skildring av ett fascinerande kapitel i den moderna historien. Boken drar upp några stora linjer men följer ofta händelser och aktörer så nära att dessa större mönster riskerar skymmas av enskildheter, åtminstone om man inte redan känner perioden väl. Genom att inte bara de allra främsta ledarna behandlas utan också många andra personer i deras närhet, finns inte heller utrymme för några djupare porträtt av centralgestalterna. I den mån det vore önskvärt att starkare tydliggöra någon av dessa aspekter i texten eller kanske båda (vilket kan diskuteras), hade framställningen möjligen tjänat på att renodlas genom att utesluta några av de mer perifera episoder och personer som nu ägnas viss uppmärksamhet där.

Göteborgs universitet

KENNETH NYBERG

Fredrik Logevall, *Embers of War: The Fall of an Empire and the Making of America's Vietnam* (New York: Random House 2012). 813 s.

På sommaren 1919 samlades man till fredsförhandlingar i Paris för att en gång för alla göra slut på alla krig. Bland annat skulle kolonialfrågorna lösas i anslutning till de inföddas intressen. I Versailles försökte den vietnamesiske patrioterna Nguyen Ai Quoc överlämna en petition till fredsförhandlingarna med hänvisning till denna punkt. Ho Chi Minh (det är under det namnet

patrioten Nguyen Ai Quoc gått till historien) fick aldrig träffa några freds-förhandlare. Skildringen av Ho Chi Minhs begäran om självständighet för sitt land inleder *Embers of War*.

Embers of War är skriven av den svenskättade historieprofessorn Fredrik Logevall, och för den tilldelades han våren 2013 Pulitzerpriset i kategorin historia. Logevall är verksam vid Santa Barbaras universitet, Kalifornien, med Vietnamkriget som specialitet.

Embers of War behandlar Frankrikes roll i Indokina från andra världskrigets slut fram till 1954, då Viet Minh besegrade den franska expeditionstyrkan vid Dien Bien Phu. I samband med Genèvekonferensens uppgörelse på försommaren 1954 sattes punkt för det franska kolonialväldet i Vietnam och hela Indokina. Samma händelser blev också inledningen till USA:s engagemang i Indokina, vilket 20 år senare även detta slutade i ett militärt och moraliskt nederlag. Bokens titel – *Embers of War*, "Krigets glödande kol" – anspelar på den historiska övergången från franskt kolonialvälde till amerikansk supermaktspolitik.

Efter andra världskrigets slut aktualiserades frågan om Indokina. I början av september 1945 utropade Ho Chi Minh republiken Vietnam. Skulle Frankrike återkomma och restaurera sitt kolonialvälde i Indokina? Hur skulle USA agera? Under andra världskriget hade Ho Chi Minh och hans rörelse försökt förmå USA att stödja dem i kampen mot den franska kolonialismen och den japanska ockupationen. Det amerikanska förhållningssättet till de asiatiska folkens frigörelseprocess under och efter andra världskriget var minst sagt kluvet. Logevall låter läsaren på föredömligt vis möta åtskilliga amerikanska politikernas ambivalenta inställning till självständighetskampen i Sydostasien.

I Frankrike kunde förstås inte de som företrädde de franska stormaktsambitionerna acceptera att ett en koloni tog sig rätten att utropa sin självständighet. Den amerikanska administrationen under Truman underblåste dessa stämningar om att återupprätta det franska kolonialväldet i Indokina. Här kom USA:s politik att stoppa kommunismen (*containment policy*) att sammanfalla med de franska strävandena.

På senhösten 1945 inleddes samtal för att finna en lösning på konflikten mellan de två parterna, Vietnam och Frankrike, men fransmännen avfärdade alla försök till en uppgörelse för att undvika krig. Man talade till och med om det absurda i att ge självständighet till "gulingarna" (*les jaunes*, s.141). Efter de misslyckade förhandlingarna inledde Viet Minh kampen för självständighet i hela landet, vilket ledde till väpnade strider med franska armén. Terrorattentat och bestraffningar blev vanliga inslag i det vietnamesiska folkets vardag.

Nu är det dags för Logevall att föra sina läsare till bokens epicentrum – slaget vid Dien Bien Phu och Genèvekonferensen. Livligt understött av USA

fortsatte Frankrike kriget mot Viet Minh. Den amerikanska statsledningen gav till och med löften om att fransmännen skulle få tillgång till kärnvapen, men det tackade den franska ledningen nej till. I slutet av april 1954 inleddes slutstriden vid Dien Bien Phu, och i början av maj hade Viet Minh-soldaterna under general Giaps ledning besegrat fransmännen. I *Embers of War* skildras detta slag på ett spännande sätt. Som läsare upplever man nära nog att man deltar på slagfältet och får sitta med och lyssna till diskussionerna då viktiga politiska beslut fattas av de olika parterna. Logevall lyckas inte bara i detta kapitel utan i hela boken ge läsaren en stark närvarokänsla.

Under slagets slutskede inleddes Genèvekonferensen för att vid förhandlingsbordet mangla fram villkoren för ett vapenstillestånd. Logevall för här ett spännande resonemang om varför Hanoi inte fick ett bättre resultat än det uppnådda vid konferensen. Militärt hade ju Viet Minh vunnit en formidabel seger över fransmännen. Trots detta kom landet att delas vid 17:e breddgraden.

USA skrev inte under Genèveavtalet, och de ansåg sig inte vara bundna vid uppgörelsen. I de avslutande kapitlen redogör Logevall för hur USA blev mer och mer inblandat i södra Vietnam genom att sända allt fler militära rådgivare och genom att bidra med allt större leveranser av krigsmateriel till den armé som höll på att byggas upp i södra Vietnam. Det franska Vietnam-kriget började så sakta bli ett amerikanskt.

En styrka hos Logevalls bok är att han med gedigna käll- och arkivstudier lyckats se konflikten i flera olika perspektiv: vietnamesiskt, franskt, amerikanskt, sovjetiskt, kanadensiskt, kinesiskt och brittiskt. Vilka överväganden gjordes och vilka hänsyn tog de enskilda aktörerna? Samspelet mellan utvecklingen i Vietnam och de inblandade ländernas inrikespolitiska situation speglas på ett utmärkt sätt av Logevall.

Vilket var viktigast? Att tillfredsställa hemmaopinionen eller sina allierades önskemål? Hur stora offer kunde man kräva av sitt folk? Hur skulle kommunismen hållas tillbaka? Inga fler Münchenöverenskommelser! Detta är några exempel på frågeställningar som avhandlas i Logevalls bok. Politikerna tycktes i varje situation stå inför möjligheten att göra ett val. Det vietnamesiska folkets enorma uppoffringar drevs av en stark önskan om frihet. Målet var en enad, självständig och demokratisk stat. Detta tycktes vara obegripligt i en tankevärld där dominoteorin var rådande.

Efter många år av kamp för oberoende är Vietnam sedan nära 40 år enat och självständigt. General Giap – en av huvudpersonerna i Vietnamkrigen och boken – avled i oktober 2013. 102 år gammal!